

गाव्धिसूक्तसप्तशती

(सूक्तिकाव्यम्)

रचयिता
शिवकृष्णार मिश्रः

१९८८



देवनागरी-परिषद्, दिल्ली

६ बाणो-विहारः, नयी दिल्ली-११० ०५६

गांधिसूक्तसप्तशती

सूक्तकाव्यम्

रचयिता
शिवकुमार मिश्र :

१९८८



देवनागरी-परिषद्, दिल्ली

गान्धिसूक्तसप्तशती (सूक्तिकाव्यम्)

प्रणेता

श्री शिवकुमार मिश्रः

एम० ए० (हिन्दी-संस्कृतयोः), साहित्याचार्यः, विद्याभास्करः

१९८९



प्रकाशिका

देववाणी-परिषद्, दिल्ली

वाणी-बिहारः, नयी दिल्ली-११००५६

(भारतम्)

गांधिसूक्तसप्तशती

लेखकः	: शिवकुमार मिश्र :	
प्रकाशकः	: देववाणी-परिषद्, दिल्ली ६, वाणी-विहारः, नई दिल्ली-११००५६	
मुद्रकः	: प्रवीण प्रिंटिंग सर्विस ३५, टी एक्स्टेंशन उत्तम नगर, नई दिल्ली-११००५६	
संस्करणम्	: प्रथमम्, १९८९	
मूल्यम्	: पञ्चदश रूप्यकाणि	₹ १५-००



GĀNDHISŪKTISAPTASATI

Author	: Mishra, Shiv Kumar	
Publisher	: Devavani Parishad, Delhi 6, Vani Vihar, New Delhi-110059	
Printer	: Parveen Printing Service 35, T Extn., Uttam Nagar, New Delhi-110059	
Edition	: First, 1989	
Price	: Rupees Fifteen Only	Rs. 15-00

प्रास्ताविकम्

देववाणी-परिषद्, दिल्ली' इत्येतस्याः संस्थाया उद्देश्येषु सद्ग्रन्थप्रकाशनमप्यन्यतममस्ति । तदनुसारं परिषदाद्यावधि एकोनषष्टिग्रन्थानां प्रकाशनमनुष्ठितम् ।

अधुना च परिषदा षष्टितमग्रन्थरूपेण श्रीशिवकुमारमिश्र-प्रणीता 'गान्धिसूक्तिसप्तशती' प्रकाश्यते ।

श्रीमिश्रमहाभागस्य परिचयोऽस्माभिस्तत्प्रणीतायां किञ्च देववाणी-परिषदा १९८८ तमेशवीयेऽब्दे सप्तपञ्चाशत्तमग्रन्थरूपेण प्रकाशितायां 'दयानन्दसूक्तिसप्तशत्यां' प्रदत्तः । अतस्तदर्थं जिज्ञासुभिः 'दयानन्दसूक्तिसप्तशत्याः' प्रास्ताविकमवलोकनीयम् ।

गान्धिसूक्तिसप्तशती अपि सूक्तिकाव्यमेव । यथा श्री मिश्रमहाभागेन दयानन्दसूक्तिसप्तशत्यां महर्षिदयानन्दस्वामिनां विचाराः संस्कृतभाषायाः पद्येष्वनूद्य प्रस्तुतास्तथैव गान्धिसूक्तिसप्तशत्यां राष्ट्रपितुः महात्मगान्धिनो विचाराः तथाकृत्य प्रस्तुताः ।

महात्मा गान्धिः सर्वोदयं, साधून्, सेवां, संयमं, सन्ततिनियमनं, स्वदेशीं, नारीः, संस्थाः, स्वावलम्बनं, समाजवादं, स्वास्थ्यं, हरिजनान्, हिन्दीभाषां, हिन्दुत्वं, ज्ञानं, धर्मं, गुरुं, चरित्रम्, निर्धनतां, क्रोधं, पितरौ, ब्रह्मचर्यं, चिन्तां, कृषिं, गोसेवां, स्वाध्यायं, संस्कृतभाषां, प्रार्थनां, मृत्युं, पुस्तकानि, उपवासं, शाकाहारं, शान्तिं, परमेश्वरम्, अहिंसाम्, अस्पृश्यताम्, अनुशासनम्, अन्तर्जातीयव्यवहारम्, अभयम्, उच्चशिक्षाम्, उपकारम्, लुटीः, त्यागं, दयां, देशभक्तिं, धर्मं, सम्प्रदायान्, बुद्धिं, युद्धं, छात्रान्, वैदेशिकभाषां, विश्वासं, व्यापारं, व्रतसंयमी, व्यायामं, मद्यनिषेधं, शिक्षां, श्रद्धां, सत्यं, स्वच्छताम्, अम्यांश्च तांस्तान् विषयानधिकृत्य यदुक्तवान् तदेव ७०२ संस्कृतपद्यरूपेण श्रीमिश्रमहाभागो 'गान्धिसूक्तिसप्तशत्यां' निबद्धवान् ।

अस्या रचनायाः शैली प्रायः प्रसादगुणोपेता वर्तते । दिङ्मात्रमुदाह्रियते । संस्कृतभाषामुद्दिश्य महात्मगान्धिनो विचारा इत्थं प्रस्तूयन्ते :

पर्याप्तं संस्कृतज्ञानं नाप्तमित्यस्मि दुःखितः ।

हिन्दी-मराठी-बंगाली-गुजरात्यः समा इमाः ।

भाषास्तु शिक्षितुं शक्याः सम्यक् संस्कृतभाषया ॥

(ख)

संस्कृते निहितं पूर्णज्ञानं भारतसंस्कृतेः ।
 न बुधो भारतीयश्च तस्या अध्ययनं विना ॥
 संस्कृतं देवभाषास्ति तस्या अध्ययनादतः ।
 स्वस्मिन् दिव्यान् गुणान् नूनं नाविकासयितुं क्षमः ॥
 संस्कृतेऽधिकसंख्याका सदग्रन्था एव सन्त्यतः ।
 तेषां विमर्शसौभाग्यवन्तो धन्या नरा भुवि ॥

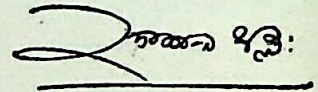
(४०६—४०९)

आशास्यते, एतादृशान् नेत्रोन्मीलकान् विचारान् पठित्वा उच्चपदस्था गान्धिदेवाः संस्कृतभाषायामुपेक्षाबुद्धिमबद्ध्वा तस्याः सर्वविधप्रचारप्रसारार्थं सहकारिणो भविष्यन्ति ।

अस्याः कृतेः प्रकाशनं १९८८ तमेशवीयेऽब्दे एव संकल्पितमासीत् । तदनुसारमस्या आवरणपृष्ठमपि मुद्रापितमासीत् । किन्त्वपरिहार्यकारणेः १९८८ तमेशवीयेऽब्दे अस्याः प्रकाशनं भवितुं नाशकत् । प्रकाशनं १९८९ तमेशवीयेऽब्दे भवति । अतः आवरणपृष्ठे मुद्रितं '१९८८' इति वर्षं '१९८९' रूपेण पठितुं पाठकाः सादरं प्रार्थ्यन्ते । आभ्यतरावरणपृष्ठे तु प्रकाशनवर्षं '१९८९' इति शुद्धमेव मुद्रितम् ।

अन्ते चाहं श्रीशिवकुमारमिश्र-महाभागाय एतद्रचनार्थं वर्धापनानि व्याहरामि ।

विदुषां वशंवदः

 १३:

२१.८.१९८९

देववाणी-परिषदः

चतुर्दशः संकल्पनादिवस-समारोहः

(डा० रमाकान्त शुक्लः)

महासचिवः

देववाणी-परिषद्, दिल्ली

आर ६, वाणी-विहारः नयी दिल्ली-११००५६

कविवंशपरिचयः

पितामहस्य प्रपितामहो मे,
बभूव पूर्वं छविनाथनामा ।
यः कान्यकुब्जात् समुपेत्य धाम्ना,
विभूषयामास पुरीं पिहानीम् ॥१॥
पिहानी - परसूमिश्र - वंशवंशसमुद्भवम् ।
बालगोविन्दनामेकं वंशलोचनमुद्गतम् ॥२॥
तस्य पंचसु पुत्रेषु द्वितीयस्याभवन् पुनः ।
सुताः शिवसहायस्य चत्वारो विनयान्विताः ॥३॥
श्रीश्यामलालस्य पितामहस्य चतुर्षु पुत्रेषु तृतीयपुत्रः ।
प्रभूदयाल जनको मदीयः दयाकरः कर्मपरायणश्च ॥४॥
कौशल्यया तस्य विवाहकालेऽ
भवद् विवाहो मतिनीतिमत्या ।
पुत्रद्वयं या शिव-राम-पूर्वं
कुमारयुक्तं सुषुवे सुतां च ॥५॥
लक्ष्मिस्वरूपां कमलाभिधानां या स्वर्गता यौवनकाल एव ।
शांतस्वभावाऽतिमता च पित्रोरुदारचित्ता सदृशी च मातुः ॥६॥
ज्येष्ठं सुतं मे जनकः स्वमोहं कृतोपवीतं प्रविहाय तूर्णम् ।
ज्वालापुरीये च गुरोः कुले मां प्रवेष्टुकामः सुतरां बभूव ॥७॥
श्रीदर्शनानन्द-महाप्रभावसंस्थापिते पण्डितवर्यसेव्ये ।
प्रवेश्य मामश्रुमुखो रुदन्तमालम्ब्य धैर्यं गृहमाजगाम ॥८॥
वर्षत्रयानन्तरमेव हा हा, दौर्भाग्यतो नः प्रविहाय सर्वान् ।
दिवं प्रयातो जनकोऽस्मदीयोऽनाथान् विधायेश्वरमात्रनाथान् ॥९॥

(घ)

तदा पितृव्यो जनकस्य ज्येष्ठभ्राता सदा वंशहितो दयालुः ।
 देवोपमो वंशसहायतार्थमयाचितः साधनतत्परोऽभूत् ॥१०॥
 नाम्ना राधाकृष्णं, तमहं कृतज्ञतापूर्णहृदयेन ।
 सर्वैर्गुरुभिः सार्धं, श्रद्धोपेतः स्मरामि मुहुः ॥११॥
 श्रीसंयुता हेमलताभिधाना न केवलं गेहविधानलग्ना ।
 अध्यापयन्ती सहधर्मिणी मे यथार्थतोऽभूद्गृहिणी मदीया ॥१२॥
 आशापुष्पे, इन्दिरापद्मजे च कन्याः सूताः पुत्र एको यया च ।
 नाम्ना ख्यातो योऽवनीन्द्रो जगत्यामेते सर्वे मे स्मृतौ सन्निविष्टाः ॥१३॥
 अनुजं रामकुमारं प्रकाशनेऽस्मिन् सहायकर्तारम् ।
 गुणतोऽग्रजं स्मरेयं कथं न संशोधनादिकार्यरतम् ॥१४॥
 शान्तां पत्नीं तदीयां पुत्रं ज्येष्ठं रवीन्द्रनामानम् ।
 ज्योत्स्नाऽपर्णे च सुते, स्मरणीयाः भूरिशः सर्वे ॥१५॥
 अन्ते चाऽमरदीपं, कनिष्ठपुत्रं महद्गुणागारम् ।
 यातमकाले निधनं वयं स्मरामो विलापपराः ॥१६॥
 स्मृतौ संस्थापिते तस्य संस्थाने प्रथमं पुरः ।
 भवतां समर्पितं पुष्पमिदं स्यात् तुष्टये तु वः ॥१७॥

—शिवकुमार मिश्रः

गान्धिसूचितसप्तशती

(प्रणेता—श्री शिवकुमार मिश्रः)

सर्वोदयः

ईदृश्यर्थव्यवस्था स्याज्जगतो भारतस्य च ।
एकोऽपि न नरस्तिष्ठेदशनं वसनं विना ॥१॥
समानता भवेत् सम्यग् जनानामार्थिकस्थितौ ।
वैषम्यं यत् तदाश्वेव नाशं यायाद् धरातले ॥२॥
तावद् धरायां स्वातन्त्र्यमहिंसकमसम्भवम् ।
सम्भविष्यति यावन्नाहिंसकः समतोदयः ॥३॥
सम्पत्तिर्यावती लोके प्रजाया निखिलाऽपि सा ।
गोपालस्य समा भूमि-सूक्त्या साधु निगद्यते ॥४॥
आजीविकाऽधिकारोऽस्ति समस्तोद्यमिनां परम् ।
उपार्जनाय वित्तस्य नाधिकारोऽस्ति कस्यचित् ॥५॥
वित्तस्योपार्जनं स्तेयं जीविकातोऽधिकस्य यत् ।
हरणं परवृत्तस्तज्ज्ञानतोऽज्ञानतोऽथवा ॥६॥
कार्यान्नरूपयोर्यो हि वेतनाश्वासनामयः ।
प्रभुः स दर्शनं दातुं क्षुधितेभ्यः प्रभुः स्वकम् ॥७॥
समाजवादो मे नास्ति केवलं निर्धनोदयः ।
समाजवादः सर्वेषामुदयो विद्यते मम ॥८॥
धनस्य संग्रहस्तावन्न सम्भाव्योऽस्ति जातवपि ।
जनो हिंसात्मकं यावन्नोपायमधिगच्छति ॥९॥
विस्तृता निखिले लोके समये समुपागते ।
भविष्यति विनायासं समस्तोदयभावना ॥१०॥
सर्वोदयोपलब्धिः स्यात्लक्ष्यं नृणां यतोऽस्ति सा ।
मनुष्यता विकासस्य मूलमन्त्रसमाऽसमा ॥११॥

साधवः

साधवः पञ्चपञ्चाशत्लक्षा भारतवासिनः ।
 कलंकरूपा देशस्य कृते निष्क्रियजीवनाः ॥१२॥
 देशसेवां तथा कर्तुं साधवः प्रभविष्णवः ।
 मायाजाले यथा बद्धा गृहस्थाश्रमवासिनः ॥१३॥
 निरालस्या धनं धर्मस्थानमन्दिरसंगतम् ।
 साधवो जनसेवायामुपयुञ्जन्तु चेत् समम् ॥१४॥
 भावना तद्विरुद्धा या शिक्षितेषु विराजते ।
 अविलम्बं क्षमा दूरीकर्तुं सा मम सम्मतौ ॥१५॥
 साधवो लक्षसंख्याका भवेयुर्जनसेवकाः ।
 देशनिमित्तये तर्हि लभ्यं संन्यं भवेन्महत् ॥१६॥
 मदकारिपदार्थानां सेवनं व्यसनानि च ।
 विहाय जनतां पक्षे कुर्युः सेवकसाधवः ॥१७॥
 वक्तुमिच्छाम्यहं साधून् इयन्मात्रं तु केवलम् ।
 निमज्जयन्तु ते नाम न स्वधर्मस्य संस्कृतेः ॥१८॥

सेवा

त्यागाय दुष्करस्त्यागो भवत्यत्र न संशयः ।
 जायते सुकरः सेवानिमित्तं क्रियते यदि ॥१९॥
 वर्तते मानसे चेत् ते दिदृक्षा परमात्मनः ।
 सेवायां निर्धनानां त्वं तं विलोकितुमर्हसि ॥२०॥
 कुर्याम व्यवहारं स्वं यदि शुद्धतमं वयम् ।
 कर्तुमाशां तदा शक्ताः भवितुं सत्यसेवकाः ॥२१॥
 सेव्यो न विस्मरेज्जातु सेवकं नित्यसेविनम् ।
 विस्मृतिविद्यते तस्य स्वकर्तव्यान्महाच्युतिः ॥२२॥
 दुःखाकुलोऽस्ति यः कोऽपि प्राणिमात्रेषु प्राणवान् ।
 भक्तिर्भगवतस्तस्य सेवैव विनिगद्यते ॥२३॥

सेवास्त्यंगविहीनानां शाश्वतो धर्म उत्तमः ।
 ददाति दर्शनं नित्यं तद्रूपेण प्रभुः स्वयम् ॥२४॥
 सेवाकर्मणि लग्नः स्यादेकस्मिन् मानवो यदा ।
 विनावश्यकतां तावन्मोहः परविचारणा ॥२५॥
 राजनीतिकसंघर्षमतभेदेषु सत्स्वपि ।
 सेवाकार्ये मनुष्याणां मतैक्यमभिकांक्ष्यते ॥२६॥
 विशुद्धसेवया सत्ता यास्माभिरधिगम्यते ।
 अस्माकं हृदयं श्रेष्ठं सा सत्ता विदधात्यलम् ॥२७॥
 स एव शून्यवद् भूत्वा समर्थो जीवितुं भवे ।
 दुःखेऽन्यजनशुश्रूषां सर्वसेवां करोति यः ॥२८॥
 जीवनं यापयिष्यन्ति भूत्वां सेवापरायणाः ।
 ये जनास्ते न लप्स्यन्ते पतनावसरं क्वचित् ॥२९॥
 सेवाया अपि संमोहो भवत्येव न संशयः ।
 मोहभावं विहार्यैव सत्सेवा संभविष्यति ॥३०॥
 लघ्वेव भवति क्षेत्रं शासनस्य परं महत् ।
 क्षेत्रं भवति सेवाया दृढोऽयं मम निश्चयः ॥३१॥
 रक्षेन्मासीश्वरो हन्यादथवा स्वेच्छया परम् ।
 स्थातुं नाहं समर्थोऽस्मि कुष्ठिनां सेवया विना ॥३२॥
 सेवा मह्यं प्रियात्यर्थं साऽस्ति मानववृत्तिषु ।
 समुत्कृष्टतमा वृत्तिस्तथा च सुमहत्तमा ॥३३॥
 वस्त्वन्तरं किमप्यन्यत् सेवायाः सचराचरे ।
 समुत्कृष्टतरं नास्ति विधातुं द्रवितं नरम् ॥३४॥
 विस्तारः सर्वसंसारे खीस्तधर्मस्य विद्यते ।
 प्रधानं कारणं तस्य किमन्यत् सेवया विना ॥३५॥
 पृष्ठे यस्या न सेवायाः कराणां तालिकाध्वनिः ।
 परमाशीः प्रभोः पूर्णं सा सत्सेवाति नापरा ॥३६॥
 मूकैव सेवा सेवाऽस्ति तदुद्घोषः सडिण्डिमः ।
 क्रियते कार्यते येन तेनात्मा हन्यते स्वयम् ॥३७॥

संयमः

नाशक्यः पुनरुद्धारो यदि कुर्युः सुसंयताः ।
वर्णस्याश्रमधर्मस्य स्वानि कार्याणि मानवाः ॥३८॥
मानवः कर्मशीलो यो यावानेव भविष्यति ।
नरः संयमशीलः स तावानेव भविष्यति ॥३९॥
संयमेन विहीनस्य स्वच्छन्दकरणस्य च ।
अकर्णधारनौतुल्यं जीवनं नक्ष्यति ध्रुवम् ॥४०॥
निःसन्देहं ममादर्शं जीवनस्य समे नरः ।
मद्वत् प्राप्तुं क्षमाः साशं यतन्तां श्रद्धया यदि ॥४१॥
सीमा न संयमस्यास्ति काप्यतो नैव विद्यते ।
कापि निर्धारिता सीमाऽर्हसाया अपि निश्चिता ॥४२॥
संयमः जीवनस्यास्ति सूत्रं काञ्चननिर्मितम् ।
जीवनं सुखसम्पन्नं तद्वतां जायते नृणाम् ॥४३॥

सन्तति-नियमनम्

आवश्यकमहं मन्ये सन्तत्याः संयमं परम् ।
विषये तदुपायानां मतभेदोऽस्ति मामकः ॥४४॥
नैसर्गिक उपायोऽस्ति ब्रह्मचर्यं महद् व्रतम् ।
सन्तत्या यमनस्यान्ये नोपायाः सन्ति तद्विधाः ॥४५॥
कृत्रिमाणामुपायानां विषये मतभिन्नता ।
अनैतिकत्वं यस्मात् ते शक्नुवन्ति विवर्धितुम् ॥४६॥
उपायाः कृत्रिमा नूनं वर्धयिष्यन्ति वासनाम् ।
इन्द्रियाधीनतां ह्लासं गृहस्थानाञ्च नैतिकम् ॥४७॥
जघन्यं विद्यते पापपरिणामात् स्वरक्षणम् ।
कृतानां निजकार्याणामशुभादथवा शुभात् ॥४८॥
गर्माधानावरोधायोपायान् ये कृत्रिमान् नराः ।
समर्थयन्ति किं तेषां सन्ततीनां भविष्यति ॥४९॥

पालनं ब्रह्मचर्यस्य नितान्तावश्यकं मतम् ।
 कृते विवाहितानां स्यादंशतः पूर्णतो न चेत् ॥५०॥
 कृत्रिमाः सन्त्युपाया ये कथ्यन्ते ते निरापदः ।
 वैज्ञानिकाश्च, वार्तेयं विपरीतास्ति सर्वथा ॥५१॥
 पानभक्षणनिद्रावत् सम्भोगो भार्यया सह ।
 आवश्यकोऽस्ति नैतस्मिन् विश्वासो विद्यते मम ॥५२॥
 दम्पत्योयौ नसम्बन्धो वारमेकं तृतीयके ।
 चतुर्थकेऽथवा वर्षे सन्तत्ये युक्तमुच्यते ॥५३॥
 स्वेच्छया वर्धितुं शक्यः कर्तुमल्पश्च मानवैः ।
 समस्तैर्यौ नसम्बन्धो यथाकामं मतिर्मम ॥५४॥
 सन्तत्याः कृत्रिमोपार्यैर्निरोधापेक्षयास्म्यहम् ।
 पक्षे तस्या निरोधस्य ब्रह्मचर्येण हृद्वलैः ॥५५॥
 ब्रह्मचर्यव्रतं त्यक्त्वा समोपाया मतौ मम ।
 सन्तत्याः संनिरोधस्यानैतिका गहिता अतः ॥५६॥
 सन्तत्याः संनिरोधस्य वार्तायाः करणं महत् ।
 मन्ये घृणावहं कार्यमुपायैरितरैरहम् ॥५७॥

स्वदेशी

निर्मितं यत् स्वदेशे तत् स्वदेशीति निगद्यते ।
 वस्त्रं, वैदेशिकंः सूत्रैर्निर्मितं तन्न कथ्यते ॥५८॥
 स्वदेशिन्नतनिर्वाहस्तदैव विहितुं क्षमः ।
 विदेशिवस्तुनो नैव प्रयोगः क्रियते यदा ॥५९॥
 स्वातन्त्र्यवद् विकासोऽपि भारतस्यार्थिकोऽसमः ।
 स्वदेशिभावनायोगादचिरेण भविष्यति ॥६०॥
 व्रतं स्वदेशिनोऽन्धायाः श्रद्धाया विषयो यदि ।
 विधास्यते जनैर्नूनं निधनं तदवाप्स्यति ॥६१॥
 स्वदेशिनः प्रयोगायोपदेष्टव्यो भवेद् यदि ।
 भारतीयो जनः कश्चित् तस्मा एतत् त्रपाकरम् ॥६२॥

स्वाधोनेषु समस्तेषु देशेषु जगतीतले ।
स्वदेशिभावना भव्या सम्यग् व्याप्ता विराजते ॥६३॥

स्त्रीणां विषयः

विधवानां समस्तानां विवाहो न समर्थितः ।
मया जातु परं बालविधवानां समर्थ्यते ॥६४॥
ममायं दृढविश्वासो हिन्दुधर्मावलम्बनी ।
सत्यास्ति विधवा रत्नं धर्मालोकप्रसारकम् ॥६५॥
शिरोमणिसमा मन्ये पातिव्रतपरायणाः ।
सतीरहं जगद्वन्द्यास्ताः समस्ता न संशयः ॥६६॥
न्यायबुद्ध्या विचारं चेत् करिष्यन्ति नरा यदि ।
इदं ज्ञास्यन्ति ते नार्हा विधवादमने मनाक् ॥६७॥
जायते यदि संयोगात् स्वकर्तव्यच्युतः पतिः ।
तस्य संरक्षणं धर्मो धर्मपत्न्याः प्रकीर्तितः ॥६८॥
पालितो विधवाधर्मो विधवाभिर्बलात् खलु ।
दूषणं कथ्यते नैव भूषणं मयका क्वचित् ॥६९॥
प्रौढा स्त्री विधवा भूत्वा नोद्वहेदपरं तरम् ।
मान्यानां माननीया सा वन्दनीया निगद्यते ॥७०॥
महिला भयहीना चेद् विचरेद् धरणीतले ।
तदीयमहितं कर्तुं न कश्चित् प्रभविष्यति ॥७१॥
अपमानमहं मन्येऽबलानिगदनं स्त्रियः ।
कर्तुं शुभाशुभं शक्तिस्त्यागिन्यां परमा यतः ॥७२॥
पुरुषस्य न दास्यस्ति स्त्रो तस्य सहधर्मिणी ।
सुहृदधर्मागिनी चास्ति सा सदा सहचारिणी ॥७३॥
एकाकी पुरुषोऽपूर्णोऽपूर्णा नारी तथा मता ।
विद्यते पूरकौ द्वावप्यन्योन्यस्य परस्परम् ॥७४॥
ददाति या स्वदेशाय रोगहीनां सुशिक्षिताम् ।
सन्तति तेजसा दीप्तां सेवते देशमेव सा ॥७५॥

विद्यते या पवित्रा सा पराजेतुं न शक्यते ।
 देवैरपि भवे देवितुल्याऽतुलपराक्रमैः ॥७६॥
 भ्रमात्मको विचारोऽयं विद्यते यत् स्त्रियः स्वयम् ।
 पवित्रतां क्षमा नैव रक्षितुं निर्बला हि ताः ॥७७॥
 प्रियान् प्राणान् विहायापि रक्षितुं स्वपवित्रताम् ।
 या स्त्री समुद्यता तस्याः किं करिष्यन्ति दुर्जनाः ॥७८॥
 कस्यापि पुरुषस्यास्ति सम्बन्धो भार्ययाऽन्यया ।
 महापापमधःपातकारि त्याज्यं त्रपाकरम् ॥७९॥
 बालिका विधवेकाऽपि क्वापि यद्यस्ति भारते ।
 अन्यायस्यास्य तद्दुर्ह्यस्ति नाशः समुचितो ध्रुवम् ॥८०॥
 अधिकारविचारस्य प्रथास्थापनतत्परैः ।
 स्त्रीणां, देयोन चास्माभिस्तद्धर्मस्य बलिः क्वचित् ॥८१॥
 एतादृशी भवेदेव स्थितिः स्त्रीणां यया सदा ।
 मुक्तास्ताः स्युरनायासं वस्त्रभोजनचिन्तया ॥८२॥
 परोपकारसंलग्ना जीवनं यापयेत् स्वकम् ।
 ब्रह्मचर्यव्रताचारं विधवा या समीहते ॥८३॥
 पत्नीसंरक्षणं तस्या भरणं पोषणं तथा ।
 आवश्यको यथायोग्यं पत्युर्धर्मः प्रकीर्तितः ॥८४॥
 बालवैधव्यतामिह सत्याग्रहरवेः पुराः ।
 भविष्यति क्षमं स्थातुं न स्वप्नेऽपि कदाचन ॥८५॥
 धर्मस्य संस्कृतेऽपि भारतस्याभिरक्षणम् ।
 यदद्यावधि सञ्जातं स्त्रीणां तद्धि कृपाफलम् ॥८६॥
 सांसारिकं सुखीकतुं जीवनं यदि ते स्पृहा ।
 स्त्रीणां साहाय्यमेवास्ति तर्ह्यलम्बनमुत्तमम् ॥८७॥
 यदि कापि क्षमा शक्तिविहाय परमेश्वरम् ।
 आनन्दरूपिणं कतुं भवं स्त्रीशक्तिरस्ति सा ॥८८॥
 सती वशंवदा पत्नी सौभाग्यं पुरुषस्य वै ।
 स्नेही विश्वासपात्रञ्च पतिः पत्न्या महत् सुखम् ॥८९॥

हस्तक्षेपं न चेत् कुर्युर्नराः स्त्रीविषये स्वयम् ।
स्वसमस्यासमाधानक्षमास्तास्तर्हि धीयुताः ॥६०॥

संस्थाः

संस्था या सार्वजनिकाः व्यवस्थां स्वव्ययस्य ताः ।
ऋणादन्यगृहीतान्न कुर्युरेषा मतिर्मम ॥६१॥
स्वेच्छाचारित्वमादत्ते सा संस्था नास्ति संशयः ।
कार्यं यस्याः कुसीदेन वित्तलब्धेन चाल्यते ॥६२॥
स्वानुभूत्या दृढोऽयं मे विश्वासोऽस्ति विनिर्मितः ।
स्थायिकोऽर्थेन संस्थानां जातु सञ्चालनं भवेत् ॥६३॥
सेवाया भावना यस्मिन् भवेत् परिचितो भवेत् ।
संस्थानिर्माणकार्येषु नियमेषु स पूर्णतः ॥६४॥
संघेऽस्ति निहिता शक्तिर्वर्तमाने कलौ युगे ।
संस्थाभिरेव संघस्य कर्तुं शक्या विनिर्मितिः ॥६५॥
कार्यं संस्थागतं नैकव्यक्त्यधीनमिहेष्यते ।
अन्यान्यपुरुषाधीनं प्रगतिं तत् करोत्यलम् ॥६६॥

स्वावलम्बनम्

साफल्यस्यास्ति सोपानमाद्यमात्मावलम्बनम् ।
पाठ्यः पाठ्यश्च पाठोऽयं समः प्राक् सर्वतो जनैः ॥६७॥
मदीयं तुच्छकार्यं तु विद्यतेऽस्य प्रदर्शनम् ।
जनाः कथं स्वकाठिन्यं दूरीकर्तुं क्षमाः स्वयम् ॥६८॥
स्वावलम्बनसिद्धान्तो यदि ग्रामेषु योज्यते ।
तद्दुर्गवश्यकवस्तूनि स्वयमुत्पादयन्तु ते ॥६९॥
तावदावश्यकं व्यक्तेः कृतेऽस्त्यात्मावलम्बनम् ।
यावदावश्यकं चैतत् कृते राष्ट्रसमाजयोः ॥७०॥
सुखमुत्पद्यते नूनं कार्यात् तस्मान्नवं नवम् ।
स्वावलम्बनमाश्रित्य कार्यं यत् साध्यते जनैः ॥७१॥

प्रत्येकं देशजो बालः पठेत् पाठं च पाठयेत् ।
 आत्मावलम्बनस्य स्यात् पाश्चात्येभ्यो गुणग्रहः ॥१०२॥
 आत्मावलम्बिनोऽभूवन् नराश्चाध्यवसायिनः ।
 महान्तो बहुसंख्याका महीतलनिवासिनः ॥१०३॥

समाजवादः

पुरातनस्य देशस्यातिप्राचीनपरम्परा ।
 समाजवादो नास्त्येष विचारो नः कृते नवः ॥१०४॥
 रूसादयः समे देशा अनायासेन मन्मतौ ।
 समाजे समतां हिंसां विना स्थापयितुं क्षमाः ॥१०५॥
 समाजवाद एवास्ति केवलं न मतौ मम ।
 ईशोपनिषदाधारः साम्यवादोऽपि नूतनः ॥१०६॥
 विचारः साम्यवादस्य रम्यऽस्ति हि समे जनाः ।
 नीचोच्चभावनाहीना भजन्त्यस्मिन् समानताम् ॥१०७॥
 सर्वे समस्तरा भूपकृषकाः सधनाऽधनाः ।
 समाजवादसिद्धान्तानुसारं स्वामिसेवकाः ॥१०८॥
 सत्ता द्वैतस्य नास्त्यत्र सर्वत्रास्ति समानता ।
 समाजवादसिद्धान्ते नानैक्यं क्वापि राजते ॥१०९॥
 समाजवादो यो वादहीनः सत्यः स विद्यते ।
 वादात् समाजवादस्य सत्यं नश्यति सत्यता ॥११०॥
 समाजवादिनं मन्ये स्वमहं मे प्रियोऽस्त्ययम् ।
 भावः, परं मतं भिन्नं परेभ्यो विद्यते मम ॥१११॥
 घोरमार्थिकवैषम्यं यदद्यत्वे विराजते ।
 रामराज्यं कथंकारमपि नायातुमर्हति ॥११२॥
 संख्याता धनिनः सन्तु न्नियन्तां च बुभुक्षया ।
 असंख्याता इदं रामराज्यद्योतकमस्ति किम् ॥११३॥
 सीमितेषु विभक्तं न वित्तवत्सु भवेद् धनम् ।
 विभक्तं सप्तलक्षेषु देशग्रामेषु तद् भवेत् ॥११४॥

सहजाः कामनाः पूर्णाः सर्वेषां स्युरयं मया ।
 समानस्य विभागस्य ज्ञायतेऽर्थोऽधिकं नहि ॥११५॥
 अर्थव्यवस्था सा पापपरिपूर्णाऽस्ति पूर्णतः ।
 नैतिकं जनकल्याणं नाशयेद् या व्यवस्थिता ॥११६॥
 कार्यमस्ति सुधारस्य संसारे राजनीतिके ।
 समाजवादान्मना यत् क्रियते कार्यते भुवि ॥११७॥
 वादं त्यक्त्वा समाजस्य स्युहितायैव तत्पराः ।
 समाजवादोऽसौ नूनमस्ति सर्वोत्तमस्तदा ॥११८॥

स्वास्थ्यम्

शरीरे विद्यते सर्वं शरीरे यन्न विद्यते ।
 संसारेऽस्मिन् न तत् क्वापि विद्यते नात्र संशयः ॥११९॥
 तथ्य पूर्णाऽस्ति वार्तयं जगतोऽस्ति प्रतिकृतिः ।
 लघुरूपाऽस्मदीयं यत् शरीरं विद्यते लघु ॥१२०॥
 शरीरस्य यदारोग्यं दीर्घायुष्यं च तत् समम् ।
 विषयेभ्यो विरागस्य परिणामो न संशयः ॥१२१॥
 स एव केवलं स्वस्थो मनुष्यो विद्यते भुवि ।
 यस्य स्वस्थे शरीरेऽस्ति स्वस्थमस्तिष्कसुस्थितिः ॥१२२॥
 विना क्लान्तिं श्रमं कर्तुं समर्थो योऽस्ति मानवः ।
 देहिकं दिवसं यावत् स स्वस्थो विनिगद्यते ॥१२३॥
 अभिप्रायोऽयमप्यस्ति स्वस्थस्य वपुषः सतः ।
 समनस्कानि स्वस्थानि भवेयुः करणान्यपि ॥१२४॥
 अनिवार्यं नियमितं कार्यं स्वास्थ्याय विद्यते ।
 उत्तमाय शरीरस्य सर्वाङ्गानां सुनिश्चितम् ॥१२५॥
 कल्याणं वपुषा कर्तुं शक्यतेऽन्यस्य चात्मनः ।
 परं दुरुपयोगेन द्वयोर्हानिर्महीयसो ॥१२६॥
 अन्नं पयोऽनिलं देहं प्राप्नुयाद् विधिपूर्वकम् ।
 निरालस्यं तथा कार्यं कुर्यात् स्वस्थः सदा भवेत् ॥१२७॥

स्वास्थ्यरक्षणवाञ्छा चेत् तर्हि कुर्यात् सुसंयतः ।
 प्राकृतं भोजनं, जह्यान्मादकद्रव्यसेवनम् ॥१२८॥
 अत्यन्तावश्यकं स्वास्थ्यरक्षणार्थमिदं मतम् ।
 व्रतस्य ब्रह्मचर्यस्य पालनं व्याधिनाशकम् ॥१२९॥
 सांसारिकाणि सर्वाणि सुखानि मिलितान्यपि ।
 शान्तिं नैव प्रयच्छन्ति स्वास्थ्यहीनाय कर्हिचित् ॥१३०॥
 कुर्वन्ति व्यवहारं ये विरुद्धं प्रकृतेर्जनाः ।
 त एव प्रायशो रोगैर्विजायन्ते समाकुलाः ॥१३१॥
 मनुष्यापेक्षया प्रायः पशवश्च विहंगमाः ।
 न्यूनं रोगैः समाक्रान्ता भवन्तीति विलोक्यते ॥१३२॥
 मानसं च शरीरं च स्वस्थे यस्य द्वयेऽपि सः ।
 शोभतेऽतितरां लोके स्वस्थमानवसंज्ञया ॥१३३॥
 मनःशरीरसम्बन्धो घनिष्ठो विद्यते महान् ।
 क्षतावेकस्य जातायां सहतेऽन्यः परां व्यथाम् ॥१३४॥
 सिद्ध्यतेऽनेन यच्छुद्धं चरित्रं स्वास्थ्यसाधनम् ।
 विचारा वासनामिश्रा अस्माद् रोगाः प्रकीर्तिताः ॥१३५॥
 अस्माभिरीशसेवार्थमेतदासादितं वपुः ।
 धर्मोऽतोऽस्त्ययमस्माकं स्वास्थ्यस्यास्य सुरक्षणम् ॥१३६॥
 काले समागते यस्मादिदं प्रत्यर्प्यते तथा ।
 शुद्धं च निष्कलकं च यथा प्राप्तमिदं वपुः ॥१३७॥

हरिजनाः

चिह्नमेतदहं मन्ये सुतरां शुभसाधनम् ।
 उद्बुद्धा यत् स्वयं सुप्ताः शूद्राः कालाद्बहोः समे ॥१३८॥
 हीनात् हीनतमा लोका यस्मिन् स्वातन्त्र्यमाप्नुयुः ।
 स्वातन्त्र्यं तदहं मन्ये स्वातन्त्र्यं सुसमीहितम् ॥१३९॥
 अस्पृश्या ये निगद्यन्ते सन्तु पात्राणि ते जनाः ।
 मन्दिरेषु प्रवेशस्य समाजहितसाधकाः ॥१४०॥

सुधारो वा प्रचारो वा तावत् संभाव्यते न हि ।
 अस्पृश्येषु, स्थिता यावन्नश्येदस्पृश्यता न हि ॥१४१॥
 जन्मतः कारणादेव न कश्चिदपि मानवः ।
 अस्पृश्यः शक्यते वक्तुं ममेतदचलं मतम् ॥१४२॥
 हिन्दवो न करिष्यन्ति व्यवहारं शुभं यदि ।
 शूद्रेः सार्धं तदावश्यं हिन्दूधर्मो विनश्यति ॥१४३॥
 असवर्णान् पृथक्कृत्य हिन्दुजातिः करिष्यति ।
 आत्महत्यामियं - नाशा कर्तव्या जातु केनचित् ॥१४४॥
 पशुभ्योऽप्यधमावस्थां हिन्दूभागो महत्तरः ।
 ययाऽस्ति प्रथया यातो घृणां तां प्रत्यहं बहे ॥१४५॥
 दुःखिष्वस्मासु शूद्राणां जातो भाग्योदयो न चेत् ।
 स्वराज्यसुधया मत्ते देशे तस्य कया तु का ॥१४६॥
 स्वसुधारपराः सन्तु समुत्साहसमन्विताः ।
 शूद्रा येन प्रवृत्तिर्न शेषा तेष्वशुभा भवेत् ॥१४७॥
 कार्यं कुर्युः सुधारस्य शूद्रेभ्यो हिन्दवः समे ।
 प्रायश्चित्तस्वरूपेण सवर्णाः सम्मतिर्मम ॥१४८॥
 शूद्रोऽहं स्वेच्छया जातो विश्वासो मम विद्यते ।
 निःस्वार्थं चेत् कृता सेवा स्वीकृता तर्भविष्यति ॥१४९॥
 अस्पृश्यता कलंकात् स्वं मोचयित्वात्मशुद्धये ।
 हरेर्जनानां कार्येऽस्मिन् सलग्नोऽहं दिवानिशम् ॥१५०॥
 उन्नतौ कृत्रिमा बाधा यदा दूरोभविष्यति ।
 अस्पृश्यता तदेवाशु शूद्राणां सर्वतोमुखी ॥१५१॥
 उन्नतिर्भवितां नूनमाथिकी नैतिकी तथा ।
 सामाजिकी तथा राजनैतिकी पूर्णरूपतः ॥१५२॥
 (युग्मकम्)

सवर्णैः प्रयुक्ता यदाऽस्पृश्यतेयं

विनाशं गमिष्यत्यलं मूलचूलात् ।

तदा तत्प्रशाखाः स्वयं म्लानरूपाः

भविष्यन्ति शूद्रेषु वृद्धिं गतायाः ॥१५३॥

स्वराज्येति शब्दस्य कामं मनुष्यैः

कृतोऽर्थो भवेत् कोऽपि तस्मिन् परं चेत् ।

समस्ताधिकाराः परैर्लभ्यमानाः,

न शूद्रैः सुलभ्याः किमेतन्न दम्भः ॥१५४॥

अहं स्वकीयं कर्तव्यं मन्ये भिक्षाभियाचनम् ।

विधातुकामः शूद्राणां कल्याणं राष्ट्रशंकरम् ॥१५५॥

हिन्दी भाषा

पाठ्यक्रमे द्वयोः स्थानं भारतीये ध्रुवं भवेत् ।

ध्रुवं मतमिदं मेऽस्ति हिन्दीसंस्कृतभाषयोः ॥१५६॥

हिन्द्याः शैलीमहं मन्ये भाषामुद्भूतं मनोहराम् ।

हिन्दीगर्भसमुद्भूतां लिपिमात्रापराभिधाम् ॥१५७॥

गुजराती-महाराष्ट्री-हिन्दीभाषासु नाधिकः ।

पार्थक्यजनको भेदो दृष्ट्वायाति मे क्वचित् ॥१५८॥

अमृतसरकांग्रेसे प्रवासि-कष्टान्यमहं हिन्द्याम् ।

उक्त्वा दृढविश्वस्तो जातः सा राष्ट्रभाषेति ॥१५९॥

दाक्षिणात्येन चेद हिन्दी स्वीकृता देशवासिभिः ।

तेषां देशस्य दौर्भाग्यं द्वयोरेतद् भविष्यति ॥१६०॥

प्रचारश्च प्रसारश्च सरलः सुकरः शुभः ।

हिन्द्या यथाऽस्ति नैवास्ति तथान्यस्या मतो मम ॥१६१॥

हिन्दुत्वम्

या पत्नीं प्रति सैवास्ति हिन्दुत्वं प्रति भावना ।

दोषान् ज्ञात्वापि तस्यागं विधातुं न क्षमोऽस्म्यहम् ॥१६२॥

दोषान् सीमिततां हिन्दूधर्मस्य प्रविलोकयन् ।

अपि बद्धोऽस्म्यनेनाहं मामकोऽनुभवोऽस्त्ययम् ॥१६३॥

विस्तृतानन्तशाखोऽस्ति विशालद्रुमसन्निभः ।

निखिलासु दिशास्वेको हिन्दूधर्मश्चिरोदितः ॥१६४॥

सुधारकोऽस्म्यहं पूर्णः नाऽस्वीकतुं क्षमः परम् ।
 महत्त्वपूर्णं हिन्दुत्वरीतयो निखिला अपि ॥१६५॥
 आत्मानमसमर्थैव गुरवेऽज्ञानिने चिरम् ।
 रोचिष्यतेऽष्टनं मह्यं सूचीभेद्ये तमस्यपि ॥१६६॥
 मानवानां स्वभावोऽस्ति मूर्तीनां पूजनं वयम् ।
 प्रतीकान्वेषणे सर्वे सन्नद्धाः स्म यथाबलम् ॥१६७॥
 नास्ति वादोऽवतारस्य निष्फलो जगतीतले ।
 आपदाता नरा आशावन्तोऽनेन भवन्ति हि ॥१६८॥
 काममर्थो भवेत् कोऽपि हिन्दूशब्दस्य नास्म्यहम् ।
 परिवर्तनपक्षेऽस्य यतः प्रचलितोऽस्त्ययम् ॥१६९॥

ज्ञानम्

ज्ञानावाप्तिं विना कोऽपि मानवो जगतीतले ।
 वस्तुतोऽवाप्तुमर्हो न स्वातन्त्र्यं सौख्यदायकम् ॥१७०॥
 प्रभुप्राप्तेस्त्रयो मार्गाः कर्मज्ञानमुपासना ।
 नमन्ति मिलिताः सर्वे मार्गं एक इति ध्रुवम् ॥१७१॥
 सारासारविवेकोऽस्ति ज्ञानार्थोऽनेन हेतुना ।
 विवेकशक्त्या हीनं यत् तज्ज्ञानं मूर्खताऽर्जिता ॥१७२॥
 ज्ञानमेव प्रकाशोऽस्ति विना तेन वयं भवे ।
 पदमेकं समर्था न गन्तुं तिमिरसंवृते ॥१७३॥
 ज्ञानं सुषमया हीनं तत्क्षणं संविजायते ।
 यदाऽभिमानसंसर्गस्तद् दूषयति दूषितः ॥१७४॥
 चारित्र्यस्यार्जनायैव ज्ञानराशिः प्रदोयते ।
 साध्यं चरित्रमेवास्ति न ज्ञानं साधनं हितम् ॥१७५॥
 ज्ञानं तदेव संसिद्धं नृणां येन भवेद् हितम् ।
 निरर्थकं च तद् येन तेषां कष्टं विवर्धते ॥१७६॥
 मस्तिष्कस्थायि यज्ज्ञानं हृदयान्तःप्रवेशि न ।
 जीवनानुभवे ज्ञानं व्यर्थं सिध्यति तत् सदा ॥१७७॥

स्फुटविचाराः

यावद् बभुक्षितः कार्यहीनश्चैकोऽपि मानवः ।
 त्रपेमहि वयं तावद् विश्रमे पूर्णभोजने ॥१७८॥
 ऐश्वरा नियमा सन्तिः शाश्वता ईश्वरः स्वयम् ।
 पवित्तयितुं शक्तः सर्वशक्तोऽपि नैव तान् ॥१७९॥
 पवित्रकार्यकरणे न स्वीकार्यः पराजयः ।
 शुद्धः सन् लप्स्यसे नूनं त्वमोश्वरसहायताम् ॥१८०॥
 सारल्यसत्यतापूर्णं जीवनं जायते यदा ।
 अनभीष्टान्धविश्वासस्तद्देवाशु विनश्यति ॥१८१॥
 कामयेहं न पापानां परिणामान्निजावनम् ।
 पापात् पापविचाराच्च स्वोद्धारं कामये प्रभो ॥१८२॥
 कर्त्तव्यपालनं स्रोतोऽधिकाराणां निगद्यते ।
 कर्त्तव्यपालकानां ते जायन्ते वशगाः स्वयम् ॥१८३॥
 मृत्योः कालः प्रदेशश्च प्रकारो वास्ति निश्चितः ।
 जाने न, जाने पत्राणि कम्पन्ते प्रभुकाम्यया ॥१८४॥
 सर्वं साधनमेवास्ति मदीयं विद्यते मतम् ।
 कथयन्ति जना मुख्यसाध्यमस्ति न साधनम् ॥१८५॥
 यादृशं साधनं साध्यं तादृशं कोऽत्र संशयः ।
 भित्तिर्न विद्यते कापि साध्यसाधनभेदिका ॥१८६॥
 कृत्स्नानीशविधानानि नैव जानीमहे वयम् ।
 विज्ञानात्मविदां ज्ञानं तत्पुरो धूलिरेणुवत् ॥१८७॥
 विज्ञेयः स नरो नान्धो विनष्टे यस्य लोचने ।
 सोऽन्धो योऽयं निजान् दोषान् आच्छादयितुमिच्छति ॥१८८॥
 नरशान्तिमुवर्णस्य समाजनिकषोपले ।
 परीक्षा जायतेऽजस्रं न हिमालयसानुषु ॥१८९॥
 आदर्शङ्गीकरणं वस्त्वेकं विद्यते भवे सुलभम् ।
 तत्पालनमतिभिन्नं वस्तु परं विद्यते भवेऽसुलभम् ॥१९०॥

भक्षणं कूर्दनं पानं विहारो नास्ति जीवनम् ।
 तदीशस्तवनं सत्यमर्थात् मानवजीवनम् ॥१६१॥
 दूरीभवन्ति विपदोऽनायासेनैव भूरिशो लोके ।
 नरपशुजीवनभेदं चिन्तयति यदा तदा मनुजः ॥१६२॥
 सत्यव्रतवरचिह्नं मौनं सत्याथिनो मनुष्यस्य ।
 बहुभाषित्वे तस्य प्रकृतिर्हेतुः परित्याज्या ॥१६३॥
 अहमादर्शवानेतत् कथनं तस्य साम्प्रतम् ।
 तस्य प्राप्तये प्रयत्नान् यः कुरुतेऽविरतं नरः ॥१६४॥
 विहितयथोचितयत्नैस्तुष्टैः परिणामचिन्तया मुक्तैः ।
 भाव्यं नरैर्विपाको यत्नाद् वस्त्वन्तरापेक्षी ॥१६५॥
 पश्यति परस्य दुःखं स्वस्य न परदुःखकःतरो मनुजः ।
 लभते यतो न समयं द्रष्टुं दुःखानि नैजानि ॥१६६॥
 अनुभूतिर्मम कर्णे कथयति विस्पष्टमिदमलं मुखरा ।
 स्वयमेवास्ति मनुष्यो निजयोः सुखदुःखयोर्हेतुः ॥१६७॥
 धर्मो यथा स्वकीयः परकीयः स्यात् तथैव संमान्यः ।
 पर्याप्तं न हि लोके परधर्मसहिष्णुतामात्रम् ॥१६८॥
 अस्पृश्यतानिवारणकारणरूपो न हरिजनस्पर्शः ।
 हित्वा नीचोच्चमर्ति व्यवहारो बन्धुवत् तैः सः ॥१६९॥
 स्वामी वसुन्धराया एकोऽसावेव नापरो लोके ।
 कर्षति वपति च बीजं तस्यां यः श्रमधनो धन्यः ॥२००॥
 स्वच्छमाभ्यन्तरं यस्य मनुजस्यात्र विद्यते ।
 बाह्यं मलीमसं तस्य भविष्यति कथं भवे ॥२०१॥
 अलीकं न त्रिकालेऽपि शुद्धास्यान्निर्गतं वचः ।
 यतस्तज्जायतेऽलीकं हृदयाशुद्धितः सदा ॥२०२॥
 कार्यानुरूपा या वृत्तिः कार्यस्यानन्तरं तथा ।
 ईशसेवैव सा वृत्तिर्विपरीता च राक्षसी ॥२०३॥
 कामनापूर्त्यकरणं सुकरं च वरं सदा ।
 प्रारभ्य तन्निरोधस्तु दुष्करो दुर्गमस्तथा ॥२०४॥

आत्मानुशासने शक्तो भविष्यति न यो नरः ।
 परानुशासने शक्तः स स्वप्ने न भविष्यति ॥२०५॥
 आत्मानं ज्ञातुकामश्चेन्मानवस्तर्हि तत्कृते ।
 तदस्थभावमाश्रित्यावश्यकं स्वनिरीक्षणम् ॥२०६॥
 यः कस्यापि मनुष्यस्य साहाय्यं कुरुते नरः ।
 सफलं जीवितं तस्य कर्मण्यः कथ्यते च सः ॥२०७॥
 यन्नः सत्यं शुभं तस्य करणेन सुखं शमम् ।
 प्राप्नुमो न परे ब्रूयुर्यत् तस्याचरणेन वै ॥२०८॥
 येय महीतले प्रोक्ता परानुग्रहयाचना ।
 स्वातन्त्र्यविक्रयस्येषा पर्यायत्वेन मे मता ॥२०९॥
 रुग्णतास्ति मनुष्याणां कृते लज्जास्पदं महत् ।
 यतो हि विद्यते सा नो दोषाणामेव सूचिका ॥२१०॥
 कायेन मनसा यस्तु विशुद्धो मनुजः सदा ।
 अशुद्धा रुग्णता तस्य सामीप्यं जातु याति न ॥२११॥
 विचारा रुग्णताचिह्नं विकारसहिताः सदा ।
 अतोऽस्माभिः परित्याज्या विचारा ये विकारिणः ॥२१२॥
 अनेके व्याधयो वैद्या उपचाराश्च भूतले ।
 विचारश्चिन्तयामुक्तान् नायमस्मान् करोति हि ॥२१३॥
 एकत्वं व्याधिमात्रस्य मत्वेशं तद्विनाशकम् ।
 समस्याभिरनेकाभिर्मुक्तिं सम्प्राप्नुमा वयम् ॥२१४॥
 अनुयामा वयं वैद्यान् रोगैर्वहुभिराकुलान् ।
 प्रत्यक्षं म्रियमाणांश्च वैचित्र्यमिदमद्भुतम् ॥२१५॥
 परमीशं सदारोग्ययुक्तं मुक्तञ्च मृत्युना ।
 अमोघवैद्यं सततं विस्मरामोऽन्तिके स्थितम् ॥२१६॥
 एवं सत्यपि पुरुषः कस्मादाचरति गहितं कर्म ।
 यत् तत् कृते भविष्यति दुःखस्यागामिनो मूलम् ॥२१७॥
 रुचिरेयं पुरुषेभ्यो विचारधारा न रोचते यस्मात् ।
 तस्यै ते न लभन्ते समयं विकला नराः सकलाः ॥२१८॥

मित्रताविन्दुभिर्मैत्रीवारिधिर्वारिविन्दुभिः ।
 यथोदधिस्तथा शक्यो निर्मातुं जगतीतले ॥२१६॥
 तस्मिन् सर्वे निमग्नाः स्युश्चेन्नरा द्वेषवर्जिताः ।
 इदं दुःखाकुलं तर्हि जगत् स्वर्गसमं भवेत् ॥२२०॥
 इतोऽपि महदाश्चर्यमिदमस्ति वयं समे ।
 ज्ञात्वा मृत्युं ध्रुवं दूरीकृतुं तं प्रयतामहे ॥२२१॥
 दिनानि कतिचिद् वैद्या अस्मान् जीवयितुं क्षमाः ।
 केवलं किं पुनर्वित्तं नाशयामः स्वकं वयम् ॥२२२॥
 शास्त्राणामध्ययनं सज्जनवचसां श्रुतिश्च वेदुष्यम् ।
 हृदि परमेश्वरभावं विना निरर्थकमिदं सर्वम् ॥२२३॥
 परमेश्वरस्य नामानि सन्त्यनेकानि तेषु चेत् ।
 एकमन्विष्यते तत् सत् सत्यमेवेश्वरस्ततः ॥२२४॥
 वृद्धान् शिशूश्च यूनः सहितान् रहितान् धनैर्जनानखिलान् ।
 पश्यन्तो म्रियमाणानपि न भवामः सुसन्तुष्टाः ॥२२५॥
 सर्वौषधिमयमेशं शरणं हरणं च सर्वरोगाणाम् ।
 केवलमेकं हित्वा कुर्मो यत्नान्तरान् सर्वान् ॥२२६॥
 अहिंसाया विना नास्ति सम्भाव्य सत्यदर्शनम् ।
 अहिंसा परमो धर्मः कथितोऽनेन हेतुना ॥२२७॥
 मनोवाक्कर्मभिर्ब्रह्मचर्यमिन्द्रियनिग्रहः ।
 अतो मनोविकारी न ब्रह्मचारी मतो मम ॥२२८॥
 अचौर्यमात्रमस्तेयं नास्त्यनावश्यकं च यत् ।
 तद्वस्तुग्रहणं चौर्यं चौर्ये हिंसा प्रतिष्ठिता ॥२२९॥
 यन्नावश्यकमस्त्यद्यासंग्रहस्तस्य वस्तुनः ।
 उक्तोऽपरिग्रहः सद्भिरपरिग्रहवेदिभिः ॥२३०॥
 क्षुन्मृत्युलोकलज्जासंघर्षनिरादरादिभीतीनाम् ।
 अभयः पूर्णभावः भयस्य सर्वस्य संप्रोक्तः ॥२३१॥
 मिथ्याज्ञानद् वयं सर्वे स्याम भीता अहर्निशम् ।
 वियोजयति तत्तूर्णं सत्यादस्मानसंशयम् ॥२३२॥

सच्चरितस्याध्ययनं श्रवणं मननं श्रुतस्य पठितस्य ।
 सत्यस्य दर्शनार्थं नितान्तमावश्यकं लोके ॥२३३॥
 यदा प्रभुः स्वयं वक्ति विस्पष्टं स्वमुखेन यत् ।
 रमेऽहं सर्वभूतेषु, वैरं कुर्याम कैर्वयम् ॥२३४॥
 मीराया जीवनं दत्ते शिक्षां सर्वोत्तमामिमाम् ।
 जगत्पतिकृते त्याज्यस्तृणतुल्यं प्रियः पतिः ॥२३५॥
 किं कर्तुं न प्रभुर्लोके मनुष्यः श्रद्धयान्वितः ।
 दुष्करं सुकरं तस्मै सम्भवं यदसम्भवम् ॥२३६॥
 निष्ठयानन्यया लक्ष्यमेकं साधयतीह यः ।
 स सर्वलक्ष्यसिद्ध्यर्थमन्ते शक्तिमवाप्स्यति ॥२३७॥
 यथार्थसुखसम्प्राप्तिर्वाह्यतो नैव जायते ।
 प्रददाति सुखं स्वीयं पवित्रीकृतमानसम् ॥२३८॥
 ऋजुमार्गस्य सारत्यं काठिन्यं तुलयाधृतम् ।
 जायन्ते नान्यथा कस्मात् सर्वे सन्मार्गगामिनः ॥२३९॥
 मनुष्यं नाशयत्येवाऽसत्यमल्पतमं तथा ।
 विषविन्दुर्यथात्पोऽपि कलशं दुग्धसंभृतम् ॥२४०॥
 वलेशयत्येव नः सम्यग् वस्तुने कालयापनम् ।
 असम्यग्वस्तुलाभाय नाशयामः स्वजीवनम् ॥२४१॥
 वाच्यं नैव मृषा जातु नरोऽस्ति परमेश्वरः ।
 भिन्नस्तस्मादभिन्नोऽस्ति तत्प्रकाशात् प्रकाशितः ॥२४२॥
 मुक्त्यर्थमविजानन्तो मुक्तिमीहामहे वयम् ।
 एकार्थं जन्मतो मुक्तिमृत्युतश्चावगच्छत ॥२४३॥
 अनासक्तेः पराकाष्ठा गीतायां मुक्तिरुच्यते ।
 ईशोपनिषदो मन्त्रे प्रथमेऽपि निगद्यते ॥२४४॥
 महतीमवहरराशिं श्रमेण महता वयं समुत्सार्य ।
 हीरकमधिगच्छामो भाग्यवशात् कमपि हीरखनौ ॥२४५॥
 किं तच्छ्रमलवलेशं वितथावकरोत्करस्य हरणार्थम् ।
 कुर्मो वदत मनुष्याः ! हीरकसत्यस्य संप्राप्तये ॥२४६॥

विना परिश्रमेणार्थात् तपसाऽस्मिन् भवेऽस्थिरे ।
 किञ्चिन्न साध्यते साध्यं कथं स्यादात्मशोधनम् ॥२४७॥
 विकारिभ्यो विचारेभ्यस्त्राणोपायः फलेग्रहिः ।
 निर्गतं हृदयाद् रामनाम कण्ठान्न विद्यते ॥२४८॥
 एकस्या एव मुद्रायाः पक्षौ स्तो मरणं जनिः ।
 मृतेर्दुःखं कथं तस्माज्जनितो वा कथं सुखम् ॥२४९॥
 मनुष्यतास्ति लोकेऽस्मिन् हृत्कुटीरनिवासिनी ।
 बुद्धिर्बभूवहर्म्यं सा रम्ये न रमते मनाक् ॥२५०॥
 धारयत्यखिलं धर्मो धर्मस्यैषाऽस्ति धर्मता ।
 जीवनांशेषु सर्वेषु तस्य व्याप्तिरतो मृता ॥२५१॥
 जीवनं धर्म एवास्ति नानयोरस्ति भिन्नता ।
 जीवनं धर्महीनञ्च केवलं पशुजीवनम् ॥२५२॥
 जितेन्द्रियाश्च कर्मण्या भाषन्तेऽल्पं नराः सदा ।
 करोति प्रकृतिः कार्यं मूकैषा सर्वतोऽधिकम् ॥२५३॥
 प्रभुर्न विस्मरत्यस्मान् विस्मरामो वयं प्रभुम् ।
 भजनेऽद्य श्रुतं प्रातः दुःखं वास्तविकञ्च तत् ॥२५४॥
 मलीमसो वयं ददमः परेभ्यो यदि सम्मतिम् ।
 स्वच्छतार्थं त्रुटिः कान्या भविष्यति ततोऽधिका ॥२५५॥
 परप्रवञ्चनां लोके नरस्यात्मप्रवञ्चना ।
 अतिशेते, मता विज्ञा अत्र सर्वं निदर्शनम् ॥२५६॥
 ईश्वरेच्छामतिक्रम्य पिता माता भिषग् धनम् ।
 रक्षितुं न क्षमं कार्यमस्माभिः कार्यमस्ति किम् ॥२५७॥
 मालिन्यं मनसोऽस्माभिर्न यावदपसार्यते ।
 तावत् किं प्रार्थनायानोऽधिकारोऽप्योऽपि विद्यते ॥२५८॥
 देहं त्रातुं सदा यत्नं यावन्तं विदधाम्यहम् ।
 आत्मानमवगन्तुं किं तच्छतांशं करोम्यहम् ॥२५९॥
 स मालां प्रक्षिपेन्मालां सर्वस्वं यस्तु मन्यते ।
 कर्तव्यबोधिका ग्राह्या शेषसान्निध्यदायिनी ॥२६०॥

चिन्ता चिता न ते चित्तं ज्वलयेत् तापकारिणी ।
 न कस्यापि भयं कुर्या आस्तिकानां कृते वचः ॥२६१॥
 कः सत्प्रयत्नो ? योऽभोष्टं फलं प्रायो ददाति नः ।
 फलेन ज्ञायते तस्मात् सत्प्रयत्नोऽस्ति वा न वा ॥२६२॥
 अनुभूत्या विजानीमो नियमोऽयं न शाश्वतः ।
 अतो योग्यः प्रयत्नो यः सत्प्रयत्नः स कथ्यते ॥२६३॥
 विपरीते फले दृष्टे स नैव परिवर्त्यते ।
 न च संत्यज्यते नैव न्यूनीभवति जातु सः ॥२६४॥
 मनुष्यः सरलां वार्तां कुटिलां मन्यते यदा ।
 कियत्यहिंसा तं सोढुं संसारे समपेक्ष्यते ॥२६५॥
 सहजो दुर्गुणो निम्नमस्मान्नयति नीरवत् ।
 क्लिष्टोऽस्ति सद्गुणो यस्माद्बुध्वं नयति नः सदा ॥२६६॥
 अपेक्ष्यमीशसाहाय्यं नराणां नैव जात्वपि ।
 केवलं प्रभुरेवास्ति संसारे सर्वशक्तिमान् ॥२६७॥
 अस्माकमाश्रयः शक्तिः प्रभुरेवास्ति केवलम् ।
 स एव कुरुतेऽस्माकं विपत्तौ परिरक्षणम् ॥२६८॥
 आसमस्मि भविष्यामि सर्वत्रास्मि समेष्वहम् ।
 ज्ञात्वाप्यैशं वचो दूरात् त्यजामस्तं सदा वयम् ॥२६९॥
 अन्वेषयामः साहाय्यमपूर्णस्य विनाशिनः ।
 भवामो दुःखिनो लोके आश्चर्यं किमतः परम् ॥२७०॥
 वस्तूनि गुणदोषाभ्यां तुलयामो विहाय चेत् ।
 पूर्वपश्चिमयोर्भेदं न्यायः शक्यो तदा भवे ॥२७१॥
 अनासक्त्या कृतं कार्यं विद्यते शक्तिदायकम् ।
 यतो हि कार्यमेतादृग् भगवद्भक्तिसन्निभम् ॥२७२॥
 व्यर्थं न जायते जातु कार्यं सत्येन संयुतम् ।
 सत्यं वचो न स्वप्नेऽपि विपाके जायतेऽप्रियम् ॥२७३॥
 स्वत्रुटीः द्रष्टुमर्हामो वयं स्वसहवासिभिः ।
 दृष्ट्वा शोधयितुं शक्ताः श्रेयस्करमिदं ततः ॥२७४॥

कुर्मः शुद्धतमं स्वीयं व्यवहारं वयं यदि ।
 शक्नुमो भवितुं तर्हि वयमुत्तमसेवकाः ॥२७५॥
 दृढोऽयं मम विश्वासो न्रियन्ते न प्रिया जनाः ।
 शरीरं न्रियते तेषां कार्या तेषां कथं स्मृतिः ॥२७६॥
 तेषां गुणान् यथाशक्ति स्वस्मिन्नाधाय तच्छुभाः ।
 प्रवृत्तीर्धारयित्वा च वृद्धिं नीत्वा च तत् स्मृतिः ॥२७७॥
 कार्या तद्वर्धनायैव समाधौ कुसुमार्पणम् ।
 पुष्पैरेव च सन्तुष्टिः मूर्तिपूजैव केवलम् ॥२७८॥
 कुप्रवृत्तीरजित्वा च सत्यमार्गे गतिः कुतः ।
 सत्यस्य रक्षणायातः सर्वस्वं संत्यजेन्नरः ॥२७९॥
 प्राप्तुमिच्छति स्वातन्त्र्यं मानवो यद्यहिसया ।
 मृत्वा जीवति हत्वा न तत्स्वीकार्यमिदं वचः ॥२८०॥
 जीवनस्य विनाशाय नात्महत्यां श्रयेन्नरः ।
 जीवितुं मनुजो जह्यात् प्राणान् मृतुं समुद्यतः ॥२८१॥
 शान्त्या धैर्येण लोकेऽस्मिन् कर्तुं किं नैव शक्यते ।
 अस्यानुभवमाप्स्यन्ति तदर्थं ये समुत्सुकाः ॥२८२॥
 देवस्य पौरुषस्यास्ति कलहोऽयं सनातनः ।
 परिणामं प्रभौ क्षिप्त्वा भवेम पुरुषार्थिनः ॥२८३॥
 ज्ञात्वापि निजकर्तव्यं दुःखदं तदपालनम् ।
 प्रत्येक उत्तरं दद्यान्मनुजः स्वकृतेः स्वयम् ॥२८४॥
 भाषणं मौनमेवास्ति सर्वोत्तममियं मम ।
 अनुभूतिरतः शब्दे शब्दो वाच्यो न सिद्धिदे ॥२८५॥
 त्रुटिः संशोधनादेव नश्यत्याच्छादनान्नहि ।
 भयावहा स्फुटन्ती सा प्रच्छन्ना पिटकायते ॥२८६॥
 विज्ञानेनात्मनः ध्यानाद् गुणानुसरणेन च ।
 उच्चैर्याति नरो नीचैर्वैपरीत्येन गच्छति ॥२८७॥
 धृतिः का ? शंकराचार्यो वक्त्यत्र विषये तृणम् ।
 आदायैकं नरस्तिष्ठेदनुरत्नाकरं यदि ॥२८८॥

तृणाग्रविन्दुमादाय परिखायां निपातयेत् ।
 समुद्रं शोषयिष्यामि कालेन कृतनिश्चयः ॥२८६॥
 एतादृशो नरः पूर्णधैर्यवानस्ति केवलम् ।
 संसारे विरलः, लभ्यः कोऽप्येको नरकोटिषु ॥२८७॥
 धैर्येणैतावता युक्तो संसारे यो न मानवः ।
 अहिंसापालनार्थं स समर्थो न भविष्यति ॥२८८॥

(कुलकम्)

प्रतिपलमहं महत्त्वं लोके प्रविलोकयामि मौनस्य ।
 सर्वेभ्यः शुभकारकमेतत् हेमाभ कर्तव्यम् ॥२८९॥
 अतिक्रम्य विधिं कार्यं नैकं सिद्ध्यति जात्वपि ।
 क्षणाय नियमे भंगे भंगं स्यात् सूर्यमण्डलम् ॥२९०॥
 अखिलानां कृतेऽस्त्येष नियमोऽतः समे वयम् ।
 विदित्वा पालयामो वा जीवन्तो वा न्नियेमहि ॥२९१॥

(युग्मकम्)

विनावश्यकतां येयं कामना वस्तुसंग्रहे ।
 पापयुक्तैव सा मह्यं प्रतिभाति न संशयः ॥२९२॥
 स्वकर्तव्यं विदित्वापि न पालयति यः पुमान् ।
 कारणं विषयेऽस्मिन् किं को नु विज्ञातुमर्हति ॥२९३॥
 सुखमनु दुःखं जनिमनु मृतिरातपमनु गता तथा छाया ।
 द्वन्द्वैरेतैः पूर्णः संसारोऽयं विचित्रतमः ॥२९४॥

द्वन्द्वजयो द्वन्द्वानां नास्ति विनाशः परः परं तेषु ।
 आसक्तेः राहित्यं द्वन्द्वातीतत्वमाख्यातम् ॥२९५॥

(युग्मकम्)

सत्यस्याराधना सर्वसाधनत्वेन मे मता ।
 सर्वं सम्प्राप्यते तस्मात् सत्ये सुसमुपासिते ॥२९६॥
 सत्यं को वेत्ति ? कथमाराधनं भवेत् ।
 लोके दुष्करमत्यन्तं ज्ञातस्याप्यनुपालनम् ॥३००॥

ब्रह्माण्डस्याखिलस्यास्य प्रभुरस्ति त्वया सह ।
 मा भूर्भोतो भवे कोऽस्ति ततोऽपि बलवत्तरः ॥३०१॥
 प्रार्थना श्रद्धयोपेता हादिकी या भविष्यति ।
 जानीहि निश्चितं तूर्णं प्रभुस्तां पूरयिष्यति ॥३०२॥
 श्रोतुमिच्छति यद् यद्वा दिदृक्षति नरः स्वयम् ।
 आलोकयिष्यति तत् तत् स तदेवाकर्णयिष्यति ॥३०३॥
 पुष्पाणि पश्यत्युद्याने मालाकारो यथाभितः ।
 परं दार्शनिकस्तत्र न किञ्चिदपि पश्यति ॥३०४॥
 एतत् सम्भाव्यते नेदं जानीयादपि संवसन् ।
 विपिने स बहिस्तस्मात्तदन्तर्विद्यतेऽथवा ॥३०५॥

(कुलकम्)

मन्दिरे मस्जिदे नान्तर्वहिर्वा परमेश्वरः ।
 दीनानां क्षुत्पिपासयामस्ति यद्यस्ति स क्वचित् ॥३०६॥
 सूत्रस्य वयनं नित्यं तेषां तृट्क्षुन्नवृत्तये ।
 सरामनाम कर्तव्यं श्रमोऽन्यो वेदशः सदा ॥३०७॥

(युग्मकम्)

सर्वं विधौ न सन्त्याज्यं नोपेक्ष्यश्रोद्यमः क्वचित् ।
 विहाय फलचिन्तां च कार्यं कार्यं यदस्ति नः ॥३०८॥
 सर्वे जानन्ति संप्राप्ते मृत्यावीशः सहायकः ।
 केवलं तर्हि तन्नामग्रहणे नाग्रहः कथम् ॥३०९॥
 सर्वस्योन्नतिकरणी समाजसेवा शुभाऽस्ति वास्तविकी ।
 दृष्ट्वैवाथ समाजं विधिरुत्कर्षस्य ज्ञातव्यः ॥३१०॥
 शोभनं निश्चयं कुर्यान्न वा कुर्यान्नरः परम् ।
 सविचारं परं कृत्वा न कदापि परित्यजेत् ॥३११॥
 ददाति शीतलां छायां संतपन् भूरुहो जडः ।
 सचेतना वयं कष्टं स्वकर्तव्यं न कुर्महे ॥३१२॥
 तपसा राज्यसंप्राप्ती राज्याच्च नरकागमः ।
 पतनारम्भकात् तस्माद् राज्यात् श्रेष्ठवरं तपः ॥३१३॥

जितो मृत्युः सुरैः घोरं तपः कृत्वातिदुष्करम् ।
 नरः क्षमः कथं नव तपसाभीष्टसिद्धये ॥३१४॥
 तपस्तप्तुं स एवास्ति समर्थो मानवो भुवि ।
 साधनां च चरित्रं च न कदापि जहाति यः ॥३१५॥
 प्रभावात् तपसो धत्ते शरीरं काञ्चनद्युतिम् ।
 उच्चस्तरं मनस्तस्य प्रभावादधिगच्छति ॥३१६॥
 त्यागं विना तपो याति पूर्णतां न कदाचन ।
 जीवनस्य कला श्रेष्ठा तपस्यातो निगद्यते ॥३१७॥

धर्मः

दयाघनेन सत्यस्य कूटे यत् ताडनाद् वरम् ।
 तदेव धर्मशास्त्रस्य वचनं विद्यते ध्रुवम् ॥३१८॥
 सेतुः स धर्म एवास्ति यः संसारमहोदधेः ।
 पारं नीत्वा नयत्याशु नरं भगवदाश्रयम् ॥३१९॥
 विपत्ते समये प्राप्ते मानवोद्धारकारकः ।
 संसारे धर्म एवास्ति कोऽपि नान्यः सहायकः ॥३२०॥
 मानवेषु भवेद् धर्मो परिखावन्न भेदकः ।
 साधनं मिलनस्य स्याद् धर्मः सेतुसमः सदा ॥३२१॥
 धर्मोऽस्ति सुमहानेष मानवस्य स्वजीवने ।
 आत्मनो ज्ञानसम्प्राप्तिविधिना येन केनचित् ॥३२२॥
 कामं त्यजेद्धनं मानं परिवारमसूस्तथा ।
 परं धर्मपरित्यागो न विधेयः कदाचन ॥३२३॥
 धर्मं भूषयतेऽत्यर्थं दीप्तं वैराग्यभूषणम् ।
 वैभवं वैभवस्यात्र शक्तिहीनं निरर्थकम् ॥३२४॥
 मानवानां समस्तानां भूमण्डलनिवासिनाम् ।
 एको धर्मः स्मृतस्तस्य नामानि स्युरनेकशः ॥३२५॥
 सत्येनाहिसया यस्य विरोधः क्वापि जायते ।
 धर्मः स नास्ति संसारे धर्मः सत्यं वचो मम ॥३२६॥

गुरुः

शुद्धा भक्तिगुरोर्यस्य मानवस्य न मानसम् ।
 सुगन्धयति तस्य स्यात् कथं चारित्र्यनिर्मितिः ॥३२७॥
 कृत्वा शंकासमाधानं शुद्धं ज्ञानं ददाति यः ।
 नित्यं स्वशिष्यवर्गाय स एव गुरुशब्दभाक् ॥३२८॥
 नोचितं सुलभं ज्ञानमस्ति क्षेत्रस्य कस्यचित् ।
 तावद् यावन्न साहाय्यं गुरोः कस्यापि लभ्यते ॥३२९॥
 गुरुं प्रति न यः श्रद्धां न च तत्पादसेवनम् ।
 कुरुते लभते नैव ज्ञानकोशं स जात्वपि ॥३३०॥
 वन्दनीयेषु संसारे जनेषु निखिलेष्वपि ।
 वन्दनीयतमः पूज्यो गुरुरेव मतो मम ॥३३१॥
 महत्तमं हि मन्यन्ते बुद्धिमन्तो गुरोर्ऋणम् ।
 आनृत्यं विद्यते तस्मादृणान्यवदसम्भवम् ॥३३२॥
 नैसर्गिकी सदा मोदप्रीतिर्हृदयनीरजम् ।
 शिष्यं प्रति गुरोः रम्यं विशालमधितिष्ठति ॥३३३॥
 गुरोः सम्मानकर्तारं मानवा निखिला गुणाः ।
 अनायासं समायान्ति जलौघा इव सागरम् ॥३३४॥
 दद्याद् शिष्याय सद्ज्ञानं भद्रं चाध्यात्मिकं गुरुः ।
 इच्छेत स्वप्नेऽपि तस्मान्न धनस्योपार्जनं क्वचित् ॥३३५॥
 न किञ्चित् शिक्षितुं शक्तः शिक्षार्थी विनयं विना ।
 गुरुं ज्येष्ठञ्च प्रत्यस्मात् तेन कायः समादरः ॥३३६॥

चरित्रम्

चरित्रं जीवनस्यास्ति वस्त्वमूल्यं महत्तमम् ।
 नरस्य यस्य नाशेन सह नाशो विजायते ॥३३७॥
 व्यक्तेरेव चरित्रेण क्रियतेऽनुमितिः सदा ।
 सम्यग् राष्ट्रचरित्रस्य बुद्धिमद्भिर्नरैर्भवे ॥३३८॥

संसारस्य समस्ता याः सम्पदः सन्ति ता इयम् ।
 एकाचरित्रसम्पत्तिरतिशेते शुभोत्तमा ॥३३६॥
 न चेच्चारित्रनिर्माणं समस्तं रचनात्मकम् ।
 कार्यजातं वृथैवास्ति तर्हि मे सम्पत्तिर्ध्रुवा ॥३४०॥
 विनान्तरिकविश्वासं भविष्यति न जात्वपि ।
 उन्नतस्य चरित्रस्य निर्माणं व्यक्तिराष्ट्रयोः ॥३४१॥

निर्धनता

नाच्छादयति दारिद्र्यतिमिरं सत्यलोचने ।
 नरस्य यस्य लोकेऽस्मिन् सज्जनः स निगद्यते ॥३४२॥
 बुभुक्षया म्रियन्ते ये कार्यहीना जना प्रभोः ।
 तेषामनुचितस्तेभ्यो धनधान्यकरग्रहः ॥३४३॥
 दारिद्र्यं भारतस्याशु तदा दूरीभविष्यति ।
 आलस्यदोषं त्यक्ष्यन्ति यदा भारतवासिनः ॥३४४॥
 सम्भाव्यते भवेत् पुण्यफलं दारिद्र्यकं तथा ।
 अघस्य परिणामश्च सम्पत्सम्पन्नता भवेत् ॥३४५॥
 शासनस्य समाजस्य कर्तव्यं चानयोर्द्वयोः ।
 पवित्रतममेतद् यद् दारिद्र्यस्य निराकृतिः ॥३४६॥
 मानवी सृष्टिरेषास्ति जनानां धनहीनता ।
 देवश्च नाभिशापोऽस्ति देवतुल्यप्रदायकः ॥३४७॥
 धनाढ्यः पुरुषो ध्यायेद्विदं प्रतिदिनं सदा ।
 मानवः प्रथमं सोऽस्ति वित्तवान् तदनन्तरम् ॥३४८॥
 भारतीया नृपा वित्तवन्तः कालविदो यदि ।
 परिवर्तनशीलाः स्युर्भविष्यन्ति सुरक्षिताः ॥३४९॥
 मनःसन्तुलनं स्वीयं धनदर्पसमन्विताः ।
 नाशयेयुर्न धनिनो तेषां नास्ति यतो थनम् ॥३५०॥
 कर्तव्यं धनिनामेतत् स्वधनस्य व्ययं सदा ।
 ज्ञात्वेदं ते प्रकुर्वन्तु जनन्यासमयं धनम् ॥३५१॥

निर्धनेभ्यो यथात्मानं धनिनः कुर्वते पृथक् ।
भविष्यं दृश्यते तेषां तमसाच्छादितं हतम् ॥३५२॥

क्रोधः-

अमर्षो वर्धयत्येव प्रतीकारस्य भावनाम् ।
परिणामः सदा तस्य जायते च भयावहः ॥३५३॥
जनानां सेवकस्यास्ति कर्तव्यं यत्स तान् प्रति ।
क्रोधं जातु न कुर्वीत यान् स सेवितुमिच्छति ॥३५४॥
भूतले सर्पतः सर्पान् हन्मः कीटकृमींस्तथा ।
हृदि स्थितं च न क्रोधं हन्तव्यो यस्तु वस्तुतः ॥३५५॥
पौरुषं पुरुषस्यास्ति श्लाघ्यं तस्य महात्मनः ।
पराजेतुं क्षमो यस्तु क्रोधं शत्रुं भयंकरम् ॥३५६॥
सर्वोत्तमा चिकित्सेषा क्रोधस्यास्ति सनातनी ।
हृदि प्रज्वलिने क्रोधे प्रक्षेपो मौनवारिणः ॥३५७॥
प्रज्वालयति तं यस्मिन् क्रोध उत्पद्यते नरम् ।
ईदृशोऽस्ति विचित्रोऽयं जन्तुः क्रोधदवानलः ॥३५८॥
यस्मै द्रुह्यति तस्यैव नावमानं करोति ना ।
प्रतिष्ठाप्तात्मनः क्रोधाविष्टो नाशयति स्वयम् ॥३५९॥
रोगोऽयमद्भुतः क्रोधो मानवानां हृदि स्थितः ।
प्रमत्ततैषा क्षणिका तेषां सुमतिनाशिनी ॥३६०॥
नियन्तुं क्रोधसंवेगं समर्थो यस्तु मानवः ।
नररूपधरः साक्षात् स देवो नास्ति संशयः ॥३६१॥
मनुजः क्रोधवेगं यो जेतुं नास्ति क्षमो भवे ।
पदं प्राप्तुं समर्थः स न सत्याग्रहिणो वरम् ॥३६२॥

पितरौ

जनन्याः जनकस्यास्ति पादयोः सेवनं सदा ।
आत्मजानां समस्तानां कर्तव्यमतिपावनम् ॥३६३॥

विभूतिः कापि संसारे पूजनीया न तादृशी ।
यादृशी जननी पुत्र-हितायार्पितजीवना ॥३६४॥
पूर्णजीवनपर्यन्तं यतमानापि सन्ततिः ।
ऋणात् पित्रोः समर्था न प्राप्तुमानृण्यकं भवे ॥३६५॥
पितरौ च स्वसन्तत्याः योग्यतायै दिवानिशम् ।
शक्त्या सम्पूर्णया यत्नं कुर्यातामपराजितौ ॥३६६॥
स्वप्नेऽपि निजसन्तत्या अकल्याणं न कांक्षतः ।
पितरौ, कामना तस्मात् तयोर्मन्यास्ति सर्वदा ॥३६७॥

ब्रह्मचर्यम्

सत्योऽर्थो ब्रह्मचर्यस्य ब्रह्मणोऽन्वेषणं न तत् ।
विना वशित्वं सम्भाव्यं सर्वेन्द्रियजयस्ततः ॥३६८॥
मनसा कर्मणा, वाचा सर्वत्र सततं सदा ।
ब्रह्मचर्येतिशब्दस्य मतोऽर्थो मम सम्मतौ ॥३६९॥
विस्मर्तव्यास्ति सा व्याख्या ब्रह्मचर्यस्य केवलम् ।
ब्रह्मचर्यस्य यत्रार्थो जननेन्द्रियसंयमः ॥३७०॥
ब्रह्मचर्यस्य चत्वार उपायाः पालने मताः ।
तदावश्यकतायास्तु प्रथमोऽनुभवः परः ॥३७१॥
द्वितीयो हृदयोन्माथिसमस्तेन्द्रियसंयमः ।
सुहृत्पुस्तकशुद्धत्वं शुद्धत्वं सहवासिनाम् ॥३७२॥
तृतीयोऽस्ति चतुर्थश्च नित्यं नियमपूर्वकम् ।
रामस्य नामग्रहणं तत्कृपायाचनं हृदा ॥३७३॥
स्वानुभूत्या ब्रवीम्येतत् रसनाया विनिग्रहात् ।
इन्द्रियाणां समस्तानां जायते निग्रहः स्वयम् ॥३७४॥
न सम्भाव्यमहिंसायाः पूर्णरूपेण पालनम् ।
व्रतस्य ब्रह्मचर्यस्य सम्यक् सपालनाद् ऋते ॥३७५॥
सर्वेन्द्रियविकाराणां दमनादेव मानवः ।
कामं विजेतुं शक्नोति न जेयो योऽजितेन्द्रियः ॥३७६॥

केवलं जीवनायैव ब्रह्मचर्यव्रती नरः ।
 अशनीयादशनं नित्यं नास्वादाय कदाचन ॥३७७॥
 देवान् द्रष्टुं दृशोः श्रोतुं श्रोत्रयोश्च हरेः कथाम् ।
 उपयोगं सदा कुर्याद् ब्रह्मचारी स्वकीययोः ॥३७८॥
 श्रोतुमब्रह्मचारी च गीतं शृंगारपूरितम् ।
 द्रष्टुमश्लीलताभोगौ प्रयोगं कुरुते तयोः ॥३७९॥
 विना सजीवां श्रद्धां च विषये परमात्मनः ।
 पालनं ब्रह्मचर्यस्य सम्भवं नास्ति जात्वपि ॥३८०॥
 सोपानं जीवनस्यास्ति ब्रह्मचर्यव्रतं यतः ।
 नोच्चैर्गन्तुं क्षमः कोऽपि ततोऽनारुह्य तद्भुवि ॥३८१॥
 ब्रह्मचर्यव्रतं नास्ति केवलं वीर्यरक्षणम् ।
 प्रथमं चरणं तस्य तदवश्यं न संशयः ॥३८२॥

चिन्ता

चिन्तासदृशचिन्ताभिः मुक्तिमाप्तुं यदोच्छसि ।
 जगन्निमणकर्त्रे तत् पूर्णतोऽर्पय जीवनम् ॥३८३॥
 जनमानसवासेयं चिन्तास्ति पिशिताशना ।
 शर्नः शर्नं शरीरस्य मांसमश्नाति याऽनिशम् ॥३८४॥
 चिन्ता नरं चरीकर्ति निःशक्तं नात्र संशयः ।
 ततो मुक्तिस्ततस्तस्य कर्तव्यं प्रथमं मतम् ॥३८५॥
 चिन्तायाः कारणाललाभमिमं प्राप्नोति मानवः ।
 सशक्तिमानसं तस्य निःशक्तं जायतेतराम् ॥३८६॥
 चिन्ता तावदभीष्टा यावत् साध्यपूरकोपाया ।
 देहाशना विवृद्धा सा त्याज्या देहसंहर्त्री ॥३८७॥

कृषिः

भारतीया न शक्ताश्चेत् कर्तुं कृषिसमुन्नतिम् ।
 तर्हि ते प्रभविष्यन्ति नान्यां कर्तुं कृतिं भुवि ॥३८८॥
 जीविकामनुजीवन्ति शतेऽष्टौसप्ततिर्जनाः ।
 यामुपेक्षा तदोया किं नात्मघातेन सन्निभा ॥३८९॥

सहकारकृषिः सम्यग्-विधिना. चेत् विधीयते ।
 सुफला कृत्स्नदेशाय कृषकेभ्यो न केवलम् ॥३६०॥
 यथार्थं विद्यते रम्या कृषिरेतादृशी कला ।
 यस्याः कार्यं करैरेव जनानां संविधीयते ॥३६१॥
 ममायं दृढविश्वासो विद्यते यद् वयं फलम् ।
 पूर्णं भूम्यैव प्राप्स्यामः सहकारेण कृष्टया ॥३६२॥
 कृष्यैव प्रायशो लोके जीवा जीवन्ति जङ्गमाः ।
 उद्योगोत्पादनं गौणरूपेणैव प्रयुज्यते ॥३६३॥

गोसेवा

धेनुसन्निभजीवस्य दयनीयोपयोगिनः ।
 आत्मघातसमः सत्यं वधस्तु प्रतिभाति मे ॥३६४॥
 वसुन्धरातले कोऽपि जीवधार्यस्ति नापरः ।
 गोसमानो दयाया यः प्रतिमूर्तिसमो भवेत् ॥३६५॥
 सेवास्ति धेनुवृन्दानां तथा कल्याणकारिणी ।
 आत्मनोऽस्ति यथा सेवा जनानां सुखमिच्छताम् ॥३६६॥
 नैतद् दुर्भाग्यपूर्णं किं हिन्दूधर्मावलम्बिनाम् ।
 कृते सेवोपदेशश्चेद् गवामावश्यकं यदि ॥३६७॥
 गौर्दुग्धं पाययत्यस्मान् वत्सान् सूते सहायकान् ।
 कृषिवाणिज्ययोरस्मात् सा माता विनिगद्यते ॥३६८॥
 धार्मिक्यै भावनायै न केवलं गोनिषेवणम् ।
 अस्माकमस्ति कर्तव्यमुद्योगस्य दृशाऽपि तत् ॥३६९॥

स्वाध्यायः

स्फूर्तिमाधानुमिच्छा चेत् स्वविचारेषु विद्यते ।
 स्वाध्यायः सततं तर्हि विधेयः स्फूर्तिदायकः ॥४००॥
 स्वाध्यायैः भवने तिष्ठन् आत्मानं निकषा नरः ।
 आनाययत्यानायासं विद्यापीठं शमप्रदम् ॥४०१॥

अस्ति श्रेष्ठतरः कोऽपि स्वभावो न सतां कृते ।
 स्वाध्यायाध्ययनान्नूनं प्रियात् श्रेयस्करात् तथा ॥४०२॥
 नराः स्वाध्यायशक्त्यैव बहवः श्रेष्ठतां गताः ।
 निमित्तमात्रं पठनं विद्याया आलयेषु च ॥४०३॥
 संचयस्यास्ति ज्ञानस्य, विकासस्यास्ति चात्मनः ।
 स्वाध्यायः साधनं दिव्यं सर्वश्रेष्ठं न सशयः ॥४०४॥

संस्कृतभाषा

पर्याप्तं संस्कृतज्ञानं नाप्तमित्यस्मि दुःखितः ।
 तदावश्यकतां हिन्दुबालेभ्योऽनुभवाम्यहम् ॥४०५॥
 हिन्दी-मराठी-बंगाली-गुजरात्यः समा इमाः ।
 भाषास्तु शिक्षितुं शक्याः सम्यक् संस्कृतभाषया ॥४०६॥
 संस्कृते निहितं पूर्णज्ञानं भारतसंस्कृतेः ।
 न बुधो भारतीयश्च तस्या अध्ययनं विना ॥४०७॥
 संस्कृतं देवभाषास्ति तस्या अध्ययनादतः ।
 स्वस्मिन् दिव्यान् गुणान् नूनं नाविकासयितुं क्षमः ॥४०८॥
 संस्कृतेऽधिकसंख्याका सदग्रन्था एव सन्त्यतः ।
 तेषां विमर्शसौभाग्यवन्तो धन्या नरा भुवि ॥४०९॥

प्रार्थना

धर्मस्य प्राणभूतास्ति प्रार्थनाऽसीमशक्तिका ।
 तां विनान्तरिका शान्तिर्नैव लभ्यास्ति केनचित् ॥४१०॥
 नम्रतायाः समाह्वानमात्मशुद्धेश्च साधना ।
 आत्मनो वीक्षणस्येयमाहूतिश्च निगद्यते ॥४११॥
 कार्यं प्रार्थनयारभ्य दिवसस्य दिने दिने ।
 हार्दिकी तादृशी सा स्यादासन्ध्यं येन स्यात्स्थिता ॥४१२॥
 प्रार्थना सत्प्रयत्नाश्च व्यर्थायन्ते न जात्वपि ।
 साफल्यं च मनुष्यस्य प्रयत्नैरीदृशं सदा ॥४१३॥

नावश्यकं मसीपात्रं कर्गलं लेखनी तथा ।
 प्रभवे पत्रलेखाय प्रार्थना साधनं यथा ॥४१४॥
 ऐक्यानुभूतिर्यावन्न जीवमात्रेण लभ्यते ।
 तावज्जपोपवासादि प्रार्थना चास्ति निष्फला ॥४१५॥

मृत्युः

विकासाय मनुष्यस्य नितान्तावश्यकं यथा ।
 जीवनं, मरणं तद्वन्नितान्तावश्यकं मतम् ॥४१६॥
 ममायमस्ति विश्वासः कार्यारम्भः सतां सदा ।
 मृत्योरनन्तरं तेषां सत्यरूपेण जायते ॥४१७॥
 उपहारः प्रभोर्मृत्युः, जननी जीवनस्य च ।
 निश्चितोऽयं यथा लोके किमप्यन्यत् तथास्ति न ॥४१८॥
 जीवने विद्यतेऽस्माकं मृतिर्जीवनसंगिनी ।
 नवीनमुपहारं च जीवनस्य ददाति सा ॥४१९॥
 यन्त्रणातो मृती रक्षां कुरुते नस्तथा नवाम् ।
 आशं दत्त्वा बलं दत्ते चास्मभ्यं सुप्तिवत् सदा ॥४२०॥
 मृत्युर्विभीषिकामात्रं विद्यते वस्तुतस्ततः ।
 भयस्य करणं मौख्यं यदि नास्ति तदस्ति किम् ॥४२१॥
 जीवनस्य नवीनस्य जीर्णदेहस्य विद्यते ।
 मृतिः सन्धिस्थली रम्या वराकी न भयंकरी ॥४२२॥
 अध्रुवेऽस्मिन् भवे नान्यद् ध्रुवं किमपि विद्यते ।
 मृत्युवद् सोऽस्ति मित्रं नः सहवासी च सर्वदा ॥४२३॥
 महान्तो मानवा लोके अत्रियन्ते नैव जात्वपि ।
 तत्कार्यारम्भणाद् यूयं तान् कर्तुममरान् क्षमाः ॥४२४॥

पुस्तकानि

रत्नेभ्योऽधिकमूल्यानि पुस्तकानि न संशयः ।
 प्रकाशयन्ति रत्नानि बाह्य तान्यान्तरं यतः ॥४२५॥

प्रभावितोऽस्म्यहं ग्रन्थैर्वहुभिर्ज्ञानदायकैः ।
परं मयि प्रभावोऽस्ति गीतायाः सर्वतोऽधिकः ॥४२६॥
विकासं कामयन्ते ये स्वाध्यायेन नरा भुवि ।
साधनं विद्यते नान्यत् तेभ्यो ग्रन्थमहत्तरम् ॥४२७॥
प्रसारणाय बोधस्यामूल्यं सुगमसाधनम् ।
पुस्तकानि, प्रतिग्रामं स्यादतः पुस्तकालयः ॥४२८॥

उपवासः

प्रार्थनासहितैर्यत्नैरुपवासस्य सन्ततम् ।
सुफलं शक्यतेऽवाप्तुं संयमस्यात्मनो नरैः ॥४२९॥
संशोधनानि जायन्ते दैहिकान्यात्मिकानि च ।
द्वितीयान्युपवासस्य करणेन सदा नृणाम् ॥४३०॥
उपवासः सदा सत्यश्रद्धुरादि वशंवदम् ।
करोति मुक्तमात्मानं तत्सीमावधि निश्चितम् ॥४३१॥
उद्देश्यैः स्वार्थमुक्तैर्य उपवासो विधीयते ।
उपवासः स सत्योऽस्ति न स्वार्थवशतः कृतः ॥४३२॥
उपवासः शरीरस्य मनसश्चास्ति शुद्धये ।
अमोघमन्तिमं चास्त्रं प्रयोज्यं न तदन्यथा ॥४३३॥

शाकाहारः

शाकाहारेण मनुजः पूर्णस्वस्थो विजायते ।
लभते दीर्घमायुष्यं यतः स्वाभाविकोऽस्ति सः ॥४३४॥
मनःसन्तुलनं शीघ्रं यथा मांसांशिनस्तथा ।
न शाकाहारिणो जातु मनुजस्य प्रणश्यति ॥४३५॥
हिंसात्मका विचारा न शाकाहारेण मानसे ।
उद्भवन्ति भवन्त्याशु वशगानीन्द्रियाणि च ॥४३६॥

शान्तिः

केनापि लभ्यते नैव शान्तिर्विहयेन वस्तुना ।
लभ्यते मानसे स्वीये सा स्वयं तदभीप्सुना ॥४३७॥

शान्तिः संस्थाप्यते प्रेम्णा शक्त्या नासेः कदाचन ।
 प्रेम्णोऽधिकं जगत्यन्यद् नास्ति संयोगकारकम् ॥४३८॥
 त्यक्तुमिच्छति यो लोके विकारानखिलान्नरः ।
 शान्तिस्तस्य कृते नूनमुत्तमास्ति सहायिका ॥४३९॥
 यावन्नरस्य नैवास्ति निजवृत्तिनियन्त्रणम् ।
 तावदाप्तुं न शक्नोति स शान्तिं मानवः क्वचित् ॥४४०॥
 मनःशान्तिं स्वकीयां यो नरः संस्थापयेद् भुवि ।
 परिवर्तनञ्ज्ञासु नरः स नर उच्यते ॥४४१॥
 शान्तिं वास्तविकीं लब्धुं तदा शक्नोति मानवः ।
 यदावश्यकताः स्वीयाः कुरुतेऽल्पतरास्तु सः ॥४४२॥
 यो नरो विद्यते शान्तेरन्वेषणपरायणः ।
 वहिर्मुखीं निजां दृष्टिं कुर्यादन्तर्मुखीं तु सः ॥४४३॥
 जीवनाय मनुष्याणां शान्तिः परमपावनी ।
 वाञ्छनीया तरिश्चास्ति भवार्णवनिमज्जताम् ॥४४४॥

परमेश्वरः

रजःकणेश्च आत्मानं तुच्छं ना मन्यते यदा ।
 निर्बलानां बलस्याशु साहाय्यं लभते तदा ॥४४५॥
 सन्त्यज्य नाम रामस्य शक्तिर्मैज्या न विद्यते ।
 स एवास्त्यसहायस्य सहायो मम नापरः ॥४४६॥
 उद्वेगं रामनामाशु मानसं शमयत्यलम् ।
 दावानलं प्रसर्पन्तं घनानां वर्षणं यथा ॥४४७॥
 फलं जपस्य लोकेऽग्निं पुरुषाः प्राप्नुवन्ति ते ।
 पालनं नियमानां ये ऐश्वराणां प्रकुर्वते ॥४४८॥
 मनुष्यसेवया द्रष्टुं यतेऽहं परमेश्वरम् ।
 मन्ये स्वर्गे न पाताले, जनानां हृदयेषु तम् ॥४४९॥
 आशीर्वादिं प्रभोः लब्धुं वयं तावन्न शक्नुमः ।
 शरीरं मानसं सम्यग् यावत् शुद्धं न कुर्महे ॥४५०॥

सत्यं जानाति कायेन वचसा मनसा तथा ।
 तत्पालयति यो, वेत्ति स नरः परमेश्वरम् ॥४५१॥
 पूजाविधिं न वा शब्दान् शृणोति परमेश्वरः ।
 कृत्यानां वचसां भेदमस्माकं स प्रपश्यति ॥४५२॥
 भयभीता भविष्यामो वयं चेत् परमेश्वरात् ।
 मनुष्याणां भयान्मुक्ता भविष्यामो न संशयः ॥४५३॥
 यष्टिकासिशतघ्न्यादिशस्त्राणि निखिलान्यपि ।
 विहायादाय कुर्याम प्रस्थानं जगदीश्वरम् ॥४५४॥
 शक्तस्तस्य विनाशाय संसारे को भविष्यति ।
 रक्षको विद्यते यस्य नरस्य जगदीश्वरः ॥४५५॥
 न जातु हृदयं तेषां जायते हर्षनिर्भरम् ।
 शंकालवो नराः सन्ति ये न्याये जागदीश्वरे ॥४५६॥
 मिथ्यादर्पं यदा किञ्चित् करणस्य करोति ना ।
 चूर्णीकरोति तद्भ्रमं तदाशु परमेश्वरः ॥४५७॥
 जगदीश्वरविश्वाससंबलेन बलान्वितः ।
 नरः स्यान्निरसामर्थ्यसदुद्योगपरायणः ॥४५८॥
 साधनैरपवित्रैर्न प्राप्यते परमेश्वरः ।
 भविष्यति पवित्रं च नासद्वस्त्वाप्तिकारणम् ॥४५९॥
 परमेश्वरसामीप्यं नरो योऽनुभविष्यति ।
 भविष्यति न संसारे स कदापि पराजितः ॥४६०॥
 सुप्तानामपि नो रक्षां करोति परमेश्वरः ।
 भीताः स्याम वयं तर्हि लोकेऽस्मिन् केन हेतुना ॥४६१॥
 न काश्यां न च काबायां विद्यते परमेश्वरः ।
 गृहे गृहे समस्तेषु हृदयेषु स राजते ॥४६२॥
 चिन्तां सम्यक् करिष्यामो वर्तमानस्य चेद् वयम् ।
 तर्हि चिन्तां भविष्यस्य परमात्मा करिष्यति ॥४६३॥
 सिन्धौ विन्दुसमाः सर्वे नराः स्मो लघवो वयम् ।
 प्रभुश्चेन्नो न गोप्ता स्यात् भोक्तारः स्युर्निशाचराः ॥४६४॥

प्रभुनिर्वाहकर्तास्ति सर्वेषां नः पितामहः ।
 यावत् श्रद्धालवस्तस्मिन् नो निर्वाहो भविष्यति ॥४६५॥
 प्रकाशो नान्धकारः स प्रेम, नैव घृणा च सः ।
 परमेशोऽस्ति सत्यं स नासत्यं विद्यते च सः ॥४६६॥
 धनकामा वयं लक्ष्म्यां प्रपद्यामः प्रभुं यदि ।
 निश्चितं तर्हि तं सर्वे विस्मरामो वयं प्रभुम् ॥४६७॥
 उच्चारणं प्रभोः नाम्नः कुर्यात् कस्यापि मानवः ।
 असत्यमस्ति तावत् तद् यावद् हृदि न विद्यते ॥४६८॥

आहारः

आहारोऽस्ति शरीरस्य रक्षणायैव केवलम् ।
 आहाराय परं देहं चित्रं मन्यामहे वयम् ॥४६९॥
 तावन्तो न नरा लोके म्रियन्ते क्षुन्निपीडिताः ।
 यावन्तो भोजनाधिक्यपरिणामैर्भयावहैः ॥४७०॥
 नरः सन्तुलितं कुर्यादाहारं सुविचिन्तितम् ।
 यदि तर्हि न रोगैः स पीडितो जातुचिद् भवेत् ॥४७१॥
 आहारग्रहणे स्वस्य विवेकी यो न मानवः ।
 तस्मिन् पशौ च को भेदो नेदं जानीमहे वयम् ॥४७२॥
 प्रधानं यावदास्वादो भोजने नो भविष्यति ।
 तावत् सात्त्विकता तस्मिन् निश्चितं नागमिष्यति ॥४७३॥
 आहारविषये देशो यावन्नेवात्मनिर्भरः ।
 अन्यवार्ताकृते तावद् योग्यो न गणयिष्यते ॥४७४॥
 वयं भोजनबाहुल्यापराधनिरताः समे ।
 अतो धर्मपरैः सद्भिर्गुणवासः प्रवर्तितः ॥४७५॥
 सत्यं स्वास्थ्यस्य रक्षार्थमुपवासोऽस्ति लाभदः ।
 आवश्यकश्च पक्षेऽह्ण एकस्य नितरां जनैः ॥४७६॥

अहिंसा

असम्भवं यथा लोके खपुष्पग्रहणं मतम् ।
 विनाऽहिंसां तथैवास्ति सत्यस्यापि गवेषणम् ॥४७७॥

अहिंसापालनं धर्मो न व्यक्तेरेव केवलम् ।
 समाजस्यापि धर्मोऽयं विशिष्टं मामकं मतम् ॥४७८॥
 सत्यशक्त्यन्तरं शक्तिर्यदि कापि महत्तमा ।
 वस्तुनो विद्यते शक्तिः साऽहिंसाया न संशयः ॥४७९॥
 अहिंसाञ्चलविश्वासो हृदि यस्य विराजते ।
 जयश्रियमवश्यं स नरोऽन्ते लभतेतराम् ॥४८०॥
 मनुष्यजातिसंहारो यन्नाद्यावध्यजायत ।
 ओतप्रोतास्ति सर्वत्राहिंसाज्जेनावगम्यते ॥४८१॥
 असाफल्यमहिंसाया यदि क्वापि विलोक्यते ।
 कारणं विद्यते तत्र तत्प्रयोक्तुरयोग्यता ॥४८२॥
 अस्माकं नाधिकारोऽस्ति तज्जीवनविनाशने ।
 निर्माणकरणे यस्य नः शक्तिर्नैव विद्यते ॥४८३॥
 स्त्रीणां पूजास्थलानाञ्च यदि रक्षामहिंसया ।
 कर्तुं नैव क्षमास्तहि कर्तव्या हिंसयापि सा ॥४८४॥
 हन्तृहुंकारसंग्रामरक्तभीत्या भयान्विताः ।
 नास्त्यहिंसा कृते तेषां सा सदा बलिनां नृणाम् ॥४८५॥
 हिंसाविरोधवैवश्यं नाहिंसा तत् कदर्यता ।
 सम्मिश्रणं न कर्तव्यं कदाचिदनयोर्द्वयोः ॥४८६॥
 अहिंसामार्गमाश्रित्य सत्यान्वेषणकामनाम् ।
 पूर्णां कर्तुं चिकीर्षामि नान्यः मार्गोऽस्ति तत्कृते ॥४८७॥
 अहिंसापरिणामो न तथा शीघ्रमवाप्यते ।
 यथा शीघ्रं तु हिंसाया भेदोऽयमनयोर्द्वयोः ॥४८८॥
 महाव्रतमहिंसास्ति तस्यां श्रद्धास्ति मामकी ।
 पुरुषार्थः परस्तस्यां शस्त्रं नास्ति ततः परम् ॥४८९॥
 अहिंसैका स्थितिः पूर्णा मानवाः सकला अपि ।
 तां स्थितिं प्राप्तुमिच्छन्ति न जानन्तः स्वभावतः ॥४९०॥
 पूर्णनिर्दोषताहिंसा सापूर्णा कथ्यते तदा ।
 यदा भूतेषु दुर्भाव-पूर्णभावो विजायते ॥४९१॥

आत्यन्तिकः स्वरूपो न मया भारतसम्मुखे ।
 अहिंसाया धृतो नास्ति मयि तद्दानपात्रता ॥४६२॥
 आत्मघातसमः शस्त्रीकरणार्थं समुद्यमः ।
 भारतस्यान्तिमाशैवं जगतो नश्यति ध्रुवम् ॥४६३॥
 अहिंसा शक्तिहीनानां शस्त्रं भवितुमर्हति ।
 परं साहसहीनानां कदर्याणां न जात्वपि ॥४६४॥
 बहुवारमिदं तारस्वरेण कथितं मया ।
 क्षमावीरा नरा एवाहिंसका सन्ति नापरे ॥४६५॥
 प्रेम्णोऽस्ति परमा काष्ठाहिंसा तन्नियमोऽस्त्ययम् ।
 मर्यादापालनं दर्पत्यागो विनयशीलता ॥४६६॥
 अहं यावदाहिंसायाः सिद्धिं प्राप्तुं क्षमोऽस्मि न ।
 हिंसाप्रत्युत्तरं दातुं तावद् योग्यः कथं न्वहम् ॥४६७॥
 क्षत्रियाणामहिंसास्ति धर्मो बुद्धो रघूद्वहः ।
 महावीरश्च कृष्णश्च क्षत्रिया अप्याहिंसकाः ॥४६८॥

अस्पृश्यता

अस्पृश्यतापरित्यागो हिन्दुधर्मो मतो मम ।
 स्वसमाजे च शूद्राणां स्वीकारः स्नेहसंयुतः ॥४६९॥
 सवर्णहिन्दुभिः कार्यो व्यवहारोऽधुना समैः ।
 शूद्रबालैः समं स्वीयबालतुल्यो मनोहरः ॥४७०॥
 न तेऽस्पृश्या जनाः सन्ति मन्यन्ते ये तथा नरैः ।
 असत्यवादिनो धूर्ता अस्पृश्या मानवा मताः ॥४७१॥
 आंग्लास्तिष्ठन्तु वा यान्तु परमस्पृश्यताऽसुरः ।
 अवश्यमेव निष्कास्यो हिन्दुधर्मावलम्बिभिः ॥४७२॥
 तथाऽस्पृश्यतया हिन्दूधर्मः सम्प्रति नाशयते ।
 यथा विनाश्यते दुग्धं विषेणाऽमृतसन्निभम् ॥४७३॥
 नरताऽस्पृश्यते जातु तिष्ठतो न क्वचित् समम् ।
 मन्यतेस्पृश्यतां मान्यां यो दम्भी स नरः स्मृतः ॥४७४॥

तथेवादरपात्राणि मे मलोत्थापका मताः ।
 शैशवे जननी मान्या तत्समुत्थापिका यथा ॥५०५॥
 सहतेऽस्पृश्यतां निद्यां विप्रत्वं यत् प्रतिष्ठितम् ।
 नासिका तस्य दुर्गन्धैराकुला मे विजायते ॥५०६॥
 पुनर्जन्माभिलाषो मे नास्ति चेज्जन्म मे भवेत् ।
 भवेच्छूद्रकुले येन विभजेयं तदापदः ॥५०७॥
 असत्यं स्वयमेवैकं विद्यतेऽस्पृश्यता ततः ।
 तस्याः समर्थनं सत्यं कदापि न करिष्यति ॥५०८॥
 नावगन्तुमहं शक्तो विवेकाभ्युदये सति ।
 कस्मादस्पृश्यताभावो नरेषु लभते स्थितिम् ॥५०९॥
 आत्मैक्यं परमात्मैक्यं यदि सत्यं ततः कथम् ।
 अस्पृश्यः कश्चिदप्यस्ति प्राणवान् जगतीतले ॥५१०॥

अनुशासनम्

व्यक्तेः प्रशिक्षणायास्ति परमावश्यकं द्वयम् ।
 अनुशासनमत्यर्थं शारीरं मानसं तथा ॥५११॥
 अनुशासनशिक्षेयं दातव्या शैशवाद् गृहे ।
 अनुशासनहीनानां बालानां पतनं ध्रुवम् ॥५१२॥
 राष्ट्रसंस्थाकुटुम्बानां न विनास्त्यनुशासनम् ।
 स्थितिस्तदेव सोपानं गतेः संगठनस्य च ॥५१३॥
 आवश्यकं न संसारे सैनिकेभ्योऽनुशासनम् ।
 केवलं तत् प्रतिक्षेत्रं जीवने समपेक्ष्यते ॥५१४॥
 कार्यलग्नजनस्यास्ति यदि रागः स्वकर्माणि ।
 सम्भवं तर्हि तेनेदमनुशासनपालनम् ॥५१५॥
 ज्ञानं राष्ट्रस्य, तस्यैवानुशासनरतेर्जनैः ।
 ज्ञायते, यादृशास्ते तु राष्ट्रं तत् तादृशं मतम् ॥५१६॥
 बहिर्जगन्निभं स्वीयं शरीरं मानसं तथा ।
 अनुशासनसम्बद्धं सदा कार्यं जयार्थिना ॥५१७॥

सर्वानुशासनस्यास्ति मूलं व्यक्त्यनुशासनम् ।
 परेभ्यः स क्षमो दातुं क्षमः आत्मानुशासने ॥५१८॥
 सूर्यचन्द्रवियदब्धिपर्वतैः दृश्यतारकगणैः समन्ततः ।
 स्वस्वसीम्नि परिपाल्यते यथा दैवमेकमनुशासनं महत् ॥५१९॥
 मानवैरपि तथा समैः सदा सर्वकर्मसु निजेषु निश्चितम् ।
 पालनीयमनुशासनं जगत् सर्वमेव विहितानुशासनम् ॥५२०॥

अन्तर्जातीयव्यवहारः

भक्षणं भिन्नजातीयैः विवाहश्च कदापि न ।
 जातिं करोति भिन्नां हि कर्मभिर्जन्मना न सा ॥५२१॥
 ज्ञानेन ब्राह्मणः शक्त्या क्षत्रिया वणिजो धनैः ।
 शूद्राः कायेन सेवन्ते सृष्टिं सर्वे समास्ततः ॥५२२॥
 अन्तर्जातीयभोजनं विवाहैश्च तथाविधैः ।
 वर्णानामाश्रमाणाञ्च हानिः कापि विजायते ॥५२३॥
 विवाहः केन वर्णेन कः कुर्याद् विषयस्त्वयम् ।
 व्यक्त्याधीनः सदा कार्यः समाजेन हितेषिणा ॥५२४॥
 अन्तःप्रान्तीयजातीयव्यवहारो भविष्यति ।
 यावत्प्रचलितो नैव तावदेक्यमसम्भवम् ॥५२५॥

अभयम्

न कदापि भयं कुर्यात् मानवः कुत्रचिद् यतः ।
 निर्भयं बलिनं शत्रुर्बलवानपि मन्यते ॥५२६॥
 मुक्तिर्न भयतो शक्या साक्षात्कारं विनात्मनः ।
 अभयं मोहराहित्यपराकाष्ठैव विद्यते ॥५२७॥
 आत्मास्ति शाश्वतो नित्यः शरीरं च विनश्यत् ।
 स्थित्यामस्यां भयं कस्य किमर्थं च विधीयते ॥५२८॥
 सदैवाभयशीलस्य नरस्य धरणीतले ।
 अपकर्तुं क्षमः कोऽपि कदापि न भविष्यति ॥५२९॥

शीयं प्रशंसनीयं तद् यद् विहायेश्वरं भुवि ।
 भयभीतं न चान्यस्मात् कस्मादपि विजायते ॥५३०॥
 गीतायां गणना देवीसम्पत्प्रकरणे कृता ।
 सर्वतः प्रथमं चास्याभयस्य प्रभुणा स्वयम् ॥५३१॥
 नाभयं लभ्यते यावद् दिव्या अन्या न सम्पदः ।
 तावल्लभ्या भविष्यन्ति केनापि जगतीतले ॥५३२॥
 अभिप्रायोऽभयस्यास्ति मुक्तिर्वाह्यैर्भयैः सदा ।
 पूर्णतः पालनं चास्य न सम्भाव्यमतो मतम् ॥५३३॥
 लब्धमुक्तिर्भयैर्वाह्यैस्ततोऽपि बहुदुर्लभम् ।
 मुक्तिमान्तरिकैः कामक्रोधलोभैस्तु मन्यते ॥५३४॥
 ममत्वं यदि देहस्य निर्गच्छेन्मानवान्तरात् ।
 सारल्येनाभयप्राप्तिस्तर्हि शीघ्रं विजायते ॥५३५॥
 विश्वसन्ति मनुष्या ये सर्वशक्तिमतीश्वरे ।
 तेभ्योऽभयं नरेभ्यो स ददाति परमेश्वरः ॥५३६॥
 नरः कृशशरीरोऽपि निर्भयो बलवान् स्मृतः ।
 भीतः स्थूलशरीरोऽपि निर्बलो नास्ति संशयः ॥५३७॥
 अर्धेभ्यो नाधिका लोके भवन्ति सफला नराः ।
 काले साहससञ्चारो यतस्तेषु न जायते ॥५३८॥
 भयतोऽसत्यवादी चाऽसत्याचारी च मानवः ।
 निकृष्टः पशुपक्षिभ्यो विद्यते नात्र संशयः ॥५३९॥

उच्चशिक्षा

विश्वासो मे दृढः शिक्षा महाविद्यालयेषु या ।
 व्यर्थास्ति शिक्षितेष्वेषा कार्याभावप्रसारिका ॥५४०॥
 विदेशिभाषया शिक्षा योच्चा देशे प्रदीयते ।
 बौद्धिका नैतिका बह्व्यो जायन्ते हानयस्तया ॥५४१॥
 नोच्चशिक्षासप्ततोऽहं देशे सा यादृशी परम् ।
 दीयते तद्विरोध्यस्मि पूर्णरूपेण सर्वथा ॥५४२॥

उच्चशिक्षा जनान् भ्रान्तान् पथभ्रष्टान् करोति च ।
 मामकोऽनुभवो हेया सा तथापि न पूर्णतः ॥५४३॥
 उच्चशिक्षां तु तां मन्ये लब्ध्वा यां मानवो भवेत् ।
 उपकाररतो नम्रः सेवाभावी च कर्मठः ॥५४४॥

उपकारः

अपकारप्रतीकारो नापकारेण जायते ।
 जायते यद्यवश्यं स उपकारेण केवलम् ॥५४५॥
 करणादुपकारस्य मनुष्यस्यात्मनो द्रुतम् ।
 उन्नतिर्जायतेऽवश्यं जायते स प्रफुल्लितः ॥५४६॥
 कर्तुं परोपकारं न क्षमोऽसि यदि तर्हि किम् ।
 अपकारं न कस्यापि कुरु, नैव च चिन्तय ॥५४७॥
 कृत्वोपकारं यस्तस्य फलाशां कुरुते नरः ।
 निजं सत्कर्म सोऽवश्यं स्वयं हन्ति न संशयः ॥५४८॥
 वृत्तिः परोपकारस्य हृदि यस्य विराजते ।
 संसारे जातुचिन्तैव दुःखितः स भविष्यति ॥५४९॥
 परोपकारिणो न स्यान्मानसे स्वार्थभावना ।
 नानयोर्जायते क्वापि द्वयोरेकत्र सुस्थितिः ॥५५०॥
 वर्धतेऽनुदिनं सम्पत् सर्वदैवोपकारिणः ।
 पुण्यस्य मूलं पातालं यावद् यातीति कथ्यते ॥५५१॥
 वृत्तिः परोपकारस्य नरे यस्मिन् न राजते ।
 मनुष्यताधिकारं स विजहात्येव तत्क्षणम् ॥५५२॥

त्रुटिः

त्रुटिस्वीकरणं मन्ये मार्जन्या मार्जनोपमम् ।
 अस्वच्छतां निराकृत्य करोति विमलं मनः ॥५५३॥
 अस्माभिश्चिन्तनीयं न स्वप्नेऽप्येतत् कदाचन ।
 अन्ये जनाः प्रकुर्वन्ति विदध्मो न वयं त्रुटीः ॥५५४॥

अहं स्वानुभवेर्वेदिम संघर्षः त्रुटिभिः सह ।
 जीवनं, नम्रतापूर्णं स्वीकार्यं निखिलैरिदम् ॥५५५॥
 त्रुटीः करोति पुरुषो ज्ञात्वा स्वीकरणं परम् ।
 तन्निराकरणं मन्ये, कृतमेतत् स्वजीवने ॥५५६॥
 गृह्णात्येव नरो शिक्षास्त्रुटीः कृत्वा न संशयः ।
 आजीवनं परं तेन ता विधेया न तत्कृते ॥५५७॥
 श्रेष्ठो नरः स एवास्ति स्वत्रुटीः स्वीकरोति यः ।
 तास्त्यक्त्वा चात्मनः सांधु सुधारं विदधाति च ॥५५८॥

त्यागः

त्यागोऽस्ति सात्त्विकानन्दं कारितः स बलात् परम् ।
 न स्थायी, न विधेयश्च पश्चात्तापो विधाय तम् ॥५५९॥
 देशभक्तिविना त्यागं विधातुं नैव शक्यते ।
 स्वार्थोदये समुत्कर्षं लब्धुं न क्षमते नरः ॥५६०॥
 सद्भावनास्ति या त्यागे तद्विकासो न तत्क्षणम् ।
 जायते चिरकालेन नरे सद्भावनोदयः ॥५६१॥
 नैव त्यागो विधातव्यः स केनापि महीतले ।
 मूले प्रत्युपकारस्य यस्य स्याद् हेयभावना ॥५६२॥
 लोके यावच्च वैषम्यं विद्यते बुद्धिसम्पदाम् ।
 तावत् त्यागमहत्त्वस्य नापकर्षो भविष्यति ॥५६३॥
 परिवारकृते त्यागं तथा स्वपुरवासिनाम् ।
 कुर्वन्ति सर्वे, श्लाघ्यास्ते ये सर्वत्यागकारिणः ॥५६४॥
 सेवाकार्याक्षमः सोऽस्ति यस्मिन् न त्यागभावना ।
 विकासो न मनुष्यस्य विना त्यागेन जायते ॥५६५॥

दया

अहिंसया विरोधो न दयाया विद्यते क्वचित् ।
 तस्यास्तया विरोधश्चेत् तर्हि नास्ति दया दया ॥५६६॥

प्रतीकरूपास्ति दया नरस्य
 सुधोपमा कोमलभावनायाः ।
 यस्मिन् नरे नास्ति दयोदयोऽस्मात्
 तस्मिन् लभ्यो विनयोदयोऽपि ॥५६७॥
 दयाया उदयः प्रायः स्वयं संजायते हृदि ।
 प्रसंगानुगता सास्ति सहजा नानुषङ्गिकी ॥५६८॥
 मूलं धर्मस्य संसारे केवलं विद्यते दया ।
 इयं भूषयते चारु मानवस्याखिलान् गुणान् ॥५६९॥
 दयाविहीनो मनुजो जगत्यां
 मनुष्यताया अपरैरनेकैः ।
 न सद्गुणानां निचयैः कदापि
 सुभूषितः सम्भवतीति सत्यम् ॥५७०॥
 न विद्यते यत्र दया, न तत्र
 कदाप्यर्हिसाविमलप्रकाशः ।
 यस्मिन् दयाऽतो नरि यावती स्यात्
 तस्मिन्नर्हिसापि तु तावती स्यात् ॥५७१॥
 सद्गुणगणनाकाले, प्रथमं स्थानं सदैव संसारे ।
 प्राप्स्यति यो मनुजानां, गुणो दया नापरः कोऽपि ॥५७२॥
 यावन्तः सन्ति संसारे धर्मास्ते निखिला अपि ।
 शिक्षामेकां प्रयच्छन्ति 'कुरुध्वं सततं दयाम्' ॥५७३॥

देशभक्तिः

देशभक्तेरभिप्रायः सन्ततं हितचिन्तनम् ।
 यदि मानवमात्रस्य नास्ति तर्हि वृथास्ति सा ॥५७४॥
 सन्त्याज्या देशभक्तिः सा राष्ट्राण्यन्यान् विपद्गतान् ।
 कृत्वा कामयते या तु महिमानं तथा श्रियम् ॥५७५॥
 देशभक्तिर्मनुष्यस्य प्रथमोऽस्ति गुणो विना ।
 यं शिरः स्वं समुत्थात्य न नरो गन्तुमर्हति ॥५७६॥
 देशभक्तिस्तदा सत्या मनुष्येषु विजायते ।
 देशं विहाय ते दूरं यदा यान्ति सुनिश्चितम् ॥५७७॥

ये दासदेशदूढबन्धननाश सौध-

स्वाधारभूतदूषदो मनुजा भवन्ति ।

तद्देशभक्तपदपद्मरजःपवित्रं

कुर्वन्ति मस्तकमलं भुवि ते तु धन्याः ॥५७८॥

धर्मः सम्प्रदायश्च

यावन्तः सन्ति धर्मास्ते सर्वे श्रेष्ठा मता मम ।

तेषु नास्ति त्रुटिः साऽस्ति तत्तद्धर्मावलम्बिषु ॥५७९॥

न चिन्तयति यो धर्मो विषयान् व्यावहारिकान् ।

साधनं तत्समाधाने नास्ति धर्मो स मे मतौ ॥५८०॥

योऽर्थो धर्मविहीनोऽस्ति सोऽनर्थः त्याज्य एव सः ।

राजसत्ता च या धर्महीना सा राक्षसी मता ॥५८१॥

अहिंसया च सत्येन विरोधो यस्य विद्यते ।

नास्ति स्वप्नेऽपि धर्मः स धर्म एषा मतिर्मम ॥५८२॥

व्यपेतधर्मास्ति न कल्पनीया

मते मदीये खलु राजनीतिः ।

धर्मस्तु कार्येषु समेषु व्याप्तः

सदा भवेन्नैतिकतास्वरूपः ॥५८३॥

येषु बाल्याग्निधीयन्ते संस्कारा धार्मिकाः शुभाः ।

विकसन्ति गुणास्तेषु श्रद्धाविश्वासरूपिणः ॥५८४॥

बुद्धिः

बुद्ध्या तर्कस्य संयोगः सत्यमस्ति शुभावहः ।

विना श्रद्धां परं नैव त्रिवेणी संविजायते ॥५८५॥

बुद्धेर्दुरुपयोगेन भुव्यनर्था महत्तमाः ।

अनायासं विधीयन्ते सततं बुद्धिशालिभिः ॥५८६॥

पुरः प्रलोभनानां तु शक्तिहीना मतिर्मता ।

श्रद्धैव केवला तत्र नः सहायविधायिका ॥५८७॥

विवेकद्रुमसाहाय्यं सदैवापेक्षते भुवि ।

दृढापि बुद्धिलतिका स्वसंवर्धनकाक्षिणी ॥५८८॥

बुद्धिर्हृदयदास्यस्ति तथा हीनो नरः परम् ।
शक्तिहीनो, बलं बुद्धेस्तस्मादस्ति महत्तमम् ॥५८६॥

युद्धम्

युद्धं मूलं विनाशस्य तद्विरोधाय मानवः ।
मृत्योरालिङ्गनायापि भवेन्नित्यं समुद्यतः ॥५८७॥
न शस्त्रास्त्रैर्न संग्रामैः समर्थं मुक्तिप्राप्तये ।
भारतं न जगत् सर्वं ममेषास्ति स्थिरा मतिः ॥५८८॥
मनुष्यजातिनाशाय संग्रामो मूलकारणम् ।
तद्दूरीकरणायातो विधेया विधयोऽखिलाः ॥५८९॥
गृहे बहिश्च संग्रामो निखिलासु दशास्वपि ।
सर्वेषामेव सर्वत्र हानिं प्रकुरुतेतराम् ॥५९०॥
मानवानां महान् शत्रुः संग्रामोऽस्ति भयंकरः ।
संतारेऽवाञ्छनीयोऽस्ति घृणितस्त्याज्य एव च ॥५९१॥

छात्राः

आशाः सन्ति भविष्यस्य छात्राः नूनं महोदयाः ।
निरालस्या सदा सन्तु ते सेवाभावसंयुताः ॥५९२॥
दलीयराजनीतौ न भागं गृह्णन्तु जातु ते ।
राजनीतिप्रयुक्तेषु कार्यबन्धेषु चापि ते ॥५९३॥
सुखे वा यदि वा दुःखे सदैव सहवासिनाम् ।
सन्तु सम्मिलिताः पूर्वं विद्याध्ययनतत्पराः ॥५९४॥
सहाध्ययनशैलाभिर्भगिनीभिः समं च ते ।
व्यवहारं सदा कुर्युः सम्यं शिष्टं च सम्मतम् ॥५९५॥
अनुसृत्य च ते सम्यक् स्वप्राचीनपरम्पराम् ।
ब्रह्मचर्यव्रतोपेताः स्वाध्याये सततं रताः ॥५९६॥
विद्यार्थिजीवनं तावन्मतं विद्यार्थिनां मम ।
त्यक्त्वा भोगं विलासं च यावदध्ययने रताः ॥६००॥
धूम्रपानं सुरापानं तथा ताम्बूलचर्वणम् ।
छात्राः कुर्वन्ति ये सन्ति ते स्वहत्याविधायकाः ॥६०१॥

विद्यार्थिनः कमप्येकं महापुरुषमात्मनः ।
 विदधीरन् शुभादर्शं जीवनोत्कर्षकाक्षिणः ॥६०२॥
 ग्रामान् गत्वावकाशे चेद् वटवो ग्रामवासिनाम् ।
 सेवां कुर्युः परं नातस्तेषां कल्याणकारकम् ॥६०३॥
 हस्तकतितसूत्रस्य वस्त्रं हस्तविनिमित्तम् ।
 धृत्वा स्वदेशवस्तूनि प्रयुञ्जन्तु सदैव ते ॥६०४॥

विदेशीभाषा

विदेशिभाषया सत्या शिक्षा दातुं न शक्यते ।
 नान्तर्निहितशक्तीनां विकासो जायते तथा ॥६०५॥
 नाशुभं विद्यते छात्रः पठेद् भाषा विदेशजाः ।
 परं पूज्यतमा भाषा मातृभाषैव विद्यते ॥६०६॥

विश्वासः

त्यजन्तु नात्मविश्वासं नित्यं संवर्धयन्तु तम् ।
 आत्मविश्वासहीनो यो मानवः स न मानवः ॥६०७॥
 परमात्मनि विश्वासं ये न कुर्वन्ति मानवाः ।
 असमर्था अहिंसायास्ते साहाय्यग्रहे सदा ॥६०८॥
 यावत्यः शक्तयो ज्ञाताऽज्ञाताः सन्ति धरातले ।
 विनेशप्रत्ययं तामु व्यर्थार्जिहंसा विजायते ॥६०९॥
 विश्वासो महती शक्तिर्विद्यते विजयप्रदा ।
 यथा चालयितुं शक्या विशाला अचला अपि ॥६१०॥
 विश्वासस्य विकासो न हिंसायाः सन्निभो मतः ।
 विश्वासः प्रार्थनाजन्यो न हिंसा प्रार्थनोद्भवा ॥६११॥
 नरो विश्वासरहितस्तद्विन्दुसदृशायते ।
 योऽब्धेर्दूरं गतो यस्य विनाशश्च सुनिश्चितः ॥६१२॥
 व्यापारा व्यवहाराश्च मानवानां परस्परम् ।
 विश्वासेन विना जातु जायन्ते नेति निश्चितम् ॥६१३॥
 विश्वासो व्यक्तिषु स्याद्वा शक्तौ वा, स्याद् दृढः परम् ।
 विश्वासः सुदृढः सम्यक् भवतीह फलप्रदः ॥६१४॥

व्यापारः

व्यापार एव देशानां समृद्धेः साधनं मतः ।
 अस्मादेवोच्यते लक्ष्मीश्रुता व्यापारवासिनी ॥६१५॥
 व्यापारे यदि सत्यं न स्थानं प्राप्स्यति तर्हि तत् ।
 लप्स्यते कुत्र तद् ब्रूह पृच्छामि परमार्थतः ॥६१६॥
 उचितो वाञ्छनीयः स व्यापारो यत्र जायते ।
 शोषणं नासहायानां विवेकहननं तथा ॥६१७॥
 जीविकाया उपायेषु व्यापारः परमोत्तमः ।
 स्वेच्छाचारितया दोषदुष्टं तमकरोन्नरः ॥६१८॥
 व्यापारो यदि सत्योऽस्ति स कालेन सुनिश्चितम् ।
 स्थितिं विधातुमात्मीयां सुदृढां जायते क्षमः ॥६१९॥
 सर्वोत्तममिमं लाभं व्यापारनिरतो नरः ।
 प्राप्नोति नम्रताया यत्नभते स प्रशिक्षणम् ॥६२०॥

व्रतसंयमौ

व्रतानां ग्रहणं सम्यक् प्रतिज्ञाकरणं तथा ।
 कार्यं बलवतामस्ति निर्बलानां न जात्वपि ॥६२१॥
 अपारा विद्यते शक्तिर्व्रतानां ग्रहणे यतः ।
 मनोबैज्ञानिकं तत्र दृढत्वमनुराजते ॥६२२॥
 सामान्यसंयमं कृत्वा व्रतग्रहणमाचरेत् ।
 असम्भवं यतो लोके संयमेन विना व्रतम् ॥६२३॥
 मनुष्यो दुर्बलमनाः नार्हः संयमपालने ।
 अभ्यासाद् रुचिसंयुक्तः शिक्षितुं तत् प्रभुः परम् ॥६२४॥
 एकादशव्रतानां पालनमति दुष्करं विनाभ्यासम् ।
 एतेभ्यो न समर्थः, कश्चित् कर्तुं महत् कर्म ॥६२५॥
 संयमानां समस्तानां मूलं जिह्वाविनिग्रहः ।
 तथा च संशयो नात्र जननेन्द्रियसंयमः ॥६२६॥

व्यायामः

देहायावश्यकं यावद् वायुपानीयभोजनम् !
 व्यायामस्तावदेवास्ति विरोधोऽत्र न कस्यचित् ॥६२७॥
 शारीरिकाणि कार्याणि यानि मानसिकानि च ।
 व्यायामान्तर्गतान्येव सन्ति तान्यखिलान्यपि ॥६२८॥
 व्यायामेन विनाऽशक्तं मस्तिष्कं जायते तथा ।
 यथा कायो यथाशक्ति तस्माद् व्यायाममाचरेत् ॥६२९॥
 मस्तिष्कस्य सुपुष्टस्य शरीरे शक्तिशालिनि ।
 स्थितिः स्वास्थ्यं बुधेः प्रोक्तं देहपुष्टिर्न केवला ॥६३०॥
 नियमानां वयं कुर्मः सहजानां विभञ्जनम् ।
 यदि स्वास्थ्यक्षतिं तर्हि स्वीयां कुर्मो न संशयः ॥६३१॥
 शारीरो मानसो वापि व्यायामो द्विविधोऽप्ययम् ।
 यथाशक्ति विधातव्यः प्रत्यहं पुरुषैः समैः ॥६३२॥
 स्वास्थ्यस्य कायिकस्यास्ति व्यायामो मूलमुत्तमम् ।
 व्यायामो भ्रमणं सम्यग् वाटिकासरोपणं तथा ॥६३३॥
 व्यायामाय भवेदिच्छा तावती प्रबलोत्कटा ।
 कस्यामपि दशायां न स्यामोत्साहविवर्जिताः ॥६३४॥
 यथाशक्ति विधातव्यो व्यायामो निखिलैर्जनैः ।
 कुर्वन्तु भ्रमणं वृद्धास्तथा च गतयौवनाः ॥६३५॥
 व्यायामरुचिसम्पन्नो युवको यो विजायते ।
 ध्रुवं भवति स्वस्थः स सच्चरित्रविभूषितः ॥६३६॥

मद्यनिषेधः

लज्जास्पदं किमेतन्न नः कृते सन्तु शिक्षिताः ।
 अस्माकं शिशवो मद्यविक्रयाधिगतैर्धनैः ॥६३७॥
 तास्कर्यादपि मन्येऽहमपराधं महत्तरम् ।
 सुरापानं मनुष्याणां जीवनस्य विनाशकम् ॥६३८॥
 मत्त्वा रोगं सुरापानं दारुणं कष्टकारकम् ।
 चिकित्सा तस्य कर्तव्या तच्चिकित्साधिकारिभिः ॥६३९॥

मदकारीणि वस्तूनि यानि तान्यखिलान्यपि ।
 निषेद्धव्यानि सर्वेभ्यः सुरापानं न केवलम् ॥६४०॥
 विदधाति द्वयोर्नाशं शरीरस्यात्मनस्तथा ।
 मद्यपानमतो हेयं सर्वैः कल्याणकांक्षिभिः ॥६४१॥
 मद्यपानं मनुष्याणां दुर्गुणेषु महत्तमः ।
 उत्पादयत्ययं यस्मादेकाकी दुर्गुणान् बहून् ॥६४२॥
 मद्यपानं मनुष्याणां यथा नाशकरं तथा ।
 पेयं नान्यत् किमप्यस्ति सत्यमेतद् ब्रवीम्यहम् ॥६४३॥

शिक्षा

आत्मोन्नतेर्विधानार्थं यतः शिक्षाः समा अपि ।
 सा शिक्षा नास्त्यतः शिक्षा यया सा न विधीयते ॥६४४॥
 आर्थिक्याध्यात्मिकी मुक्तिः मुक्तिः सामाजिकी तथा ।
 ययाधिगम्यते सैव शिक्षा शिक्षा मता मम ॥६४५॥
 यतो हि साधनं ज्ञानं साध्यं चारित्र्यमुच्यते ।
 चारित्र्यस्य विकासाय दातव्यं ज्ञानमीप्सितम् ॥६४६॥
 न दद्यात् कायिकं दण्डं कदाचिदपि शिक्षकः ।
 विद्यार्थिने दशायां च कस्यामपि दयापरः ॥६४७॥
 शिक्षकस्तन्मयो भूत्वा शिक्षां यावद्दाति न ।
 तावत् स नोत्तमां शिक्षां छात्रेभ्यो दातुमर्हति ॥६४८॥
 मस्तिष्कं मानवानां न विकासं शिक्षया विना ।
 यात्यतो मानवेभ्योऽस्ति शिक्षावश्यकता ध्रुवम् ॥६४९॥
 चतुर्गुणदशाब्दानामन्तेऽहं युवकानिदम् ।
 स्वातन्त्र्यस्योपदेक्ष्यामि शिक्षार्थं यान्तु ते बहिः ॥६५०॥
 अहं पुनः प्रवक्ष्यामि नाबोधा बालका बलात् ।
 शिक्षणार्थं विदेशेषु प्रेषणीयास्तु पितृभिः ॥६५१॥
 अप्रीडा बालका गत्वा विदेशं सुसमाकुलाः ।
 भवन्त्येतदहो वच्मि स्वानुभूतमृतं महद् ॥६५२॥

शिक्षा महान् गुणः पुसां विद्यते नात्र संशयः ।
चरित्रमस्ति संसारे तस्या अपि महत्तरम् ॥६५३॥

श्रद्धा

श्रद्धा धर्मस्य मूलेऽस्ति यत्र सा न विराजते ।
विहीने श्रद्धया धर्मे सत्यस्यावस्थितिर्नहि ॥६५४॥
श्रद्धाविश्वासरहितं यदि जातु भवेज्जगत् ।
क्षणेनैकेन तत्सर्वं लयं यायादसंशयम् ॥६५५॥
श्रद्धा यत्रास्ति नो तत्र स्वप्नेऽप्यस्ति पराजयः ।
श्रद्धालोर्भजते कर्माऽकर्माख्यां नात्र संशयः ॥६५६॥
साक्षात्कर्तुं प्रभुं यत्नं सततं श्रद्धया सह ।
यः करोति जनस्तस्य श्रद्धा नूनं विवर्धते ॥६५७॥
सर्वचिन्ताभरोन्मुक्ता ते भवन्ति नरोत्तमाः ।
मानसेषु सदा येषां श्रद्धालोको विराजते ॥६५८॥
आत्मविश्वास एवास्ति श्रद्धा स च मतौ मम ।
पृथगीश्वरविश्वासान्न किञ्चिद्धृदयस्थितात् ॥६५९॥
बुद्धिर्बुद्धिमतां यत्र न किञ्चित् कर्तुमर्हति ।
तत्र श्रद्धावतां श्रद्धा क्षणार्धेन करोति तत् ॥६६०॥
श्रद्धाया निकषं चेतत् शुभं वा यदि वाऽशुभम् ।
कर्तव्यानन्तरं यत् स्यात् स्वीकुर्यात् तद्धृदा नरः ॥६६१॥
श्रद्धा सत्यास्ति सा याल्पां नानुभूतिमपेक्षते ।
अपेक्षतेऽनुभूतिं गा सा श्रद्धा नैव सा मतिः ॥६६२॥
अहं त्रिकालदर्शी न न देवोऽस्मि परन्त्वहम् ।
श्रद्धावानस्मि विश्वासं करोमि परमात्मनि ॥६६३॥
पङ्गु ज्ञानं विना श्रद्धां; श्रद्धावा नैव केवलम् ।
कर्तव्यविमुखो नैव जायते ना विपत्स्वपि ॥६६४॥
श्रद्धाऽभावे भवे पूर्तिः कामनानां न भाविनी ।
काठिन्येनैव महता भाविनी यदि भाविनी ॥६६५॥

सत्यम्

सत्यमस्तीश्वरो, लोके पूर्णसत्यस्य पालनम् ।
 क्रियते यदि किं तर्हि विधातुं नैव शक्यते ॥६६६॥
 मानवो यस्तु संसारे सत्यस्यान्वेषणे रतः ।
 तस्मिन्नपेक्ष्यते नूनं नरे निर्भयतागुणः ॥६६७॥
 अहिंसाया पुरो हिंसा यथा शान्ता विजायते ।
 पुरः शुद्धस्य सत्यस्याऽसत्यं शान्तं तथा न किम् ॥६६८॥
 विद्यते यस्तु संसारे पूर्णसत्यमयो नरः ।
 तत्कृतेऽस्तित्वहीनास्ति निराशा क्षणदाचरी ॥६६९॥
 अस्माकं जीवने सत्ता सत्यस्य यदि विद्यते ।
 जनाः स्वयं भविष्यन्ति तर्हि तेन प्रभाविताः ॥६७०॥
 लोके महत्तमा शक्तिर्मता लोकमतं मम ।
 सत्येनाहिंसयंवेयं शक्तिरुपपद्यते परम् ॥६७१॥
 त्यक्त्वाऽहिंसामसंकोचमहं सत्यस्य रक्षणम् ।
 करिष्यामि द्वयोर्मध्ये यद्येकग्रहणाग्रहः ॥६७२॥
 यत्कार्यं मन्यते सत्यं सम्पादयतु तद्भवान् ।
 पश्चात् सर्वं जगत् कार्यं तत् सत्यं स्वीकरिष्यति ॥६७३॥
 गुप्तं न किञ्चित् सत्याय सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितम् ।
 मार्दवं प्रेम सत्येऽस्ति सत्यमेवेश्वरः स्मृतः ॥६७४॥
 विश्वासो मामकीनोऽयं वर्धते प्रतिवासरम् ।
 सत्यं विहाय नान्यस्य मृष्टौ सत्ताऽस्ति कस्यचित् ॥६७५॥
 सत्यं यत्र न तत्रास्ति शुद्धं ज्ञानं न जात्वपि ।
 सत्यस्य पालने तस्मात् सदा शान्तिरवाप्यते ॥६७६॥
 सत्यं जानाति कायेन मनसा वचसा तथा ।
 तदाचरति यो नित्यं स वेत्ति परमेश्वरम् ॥६७७॥
 व्यवहारो न सत्यस्य व्यवहारेषु विद्यते ।
 सर्वक्षेत्रेषु सर्वेषु तर्हि तन्निष्फलं मतम् ॥६७८॥

प्रेम्णा क्रोधानलोऽत्युग्रो यथा शान्तो विजायते ।
 तथा मिथ्याघटाटोपो भिद्यते सत्यवायुना ॥६७६॥
 न सत्ताप्राप्तये सत्ता शुद्ध्यर्थं तु विधीयते ।
 सत्याग्रहस्तथा तस्या उपभोगाय साधवे ॥६८०॥
 निखिलानां सुहृन्नारिः कस्यापि स्यात् सदाग्रही ।
 सत्याग्रहस्य सर्वाद्यं पणमेतद्धि विद्यते ॥६८१॥
 श्रान्तायां साधनाभावे मत्यां त्यक्तुं निजां तनुम् ।
 अन्तिमो निश्चयः सत्याग्रहस्य नियमो मतः ॥६८२॥
 सत्याग्रहद्रुमस्यास्ति मूलं रूढं सुनिश्चलम् ।
 मानवानां स्वभावेषु विश्वासो यो महादृढः ॥६८३॥
 अधिकारस्य सत्तायाः प्राप्त्यै सत्याग्रहः कृतः ।
 वेशे सत्याग्रहस्यास्ति केवलं स दुराग्रहः ॥६८४॥
 खड्गोऽस्ति सर्वतोधारः सत्यं सत्याग्रहो मम ।
 इच्छानुकूलमस्त्यस्य प्रयोगः सुकरः सदा ॥६८५॥
 सोढ्वा कष्टानि सत्यस्याऽवनं सत्याग्रहः स्मृतः ।
 कायेन मनसा वाचा न संपीड्य विरोधिनः ॥६८६॥
 कृतस्य कर्मणो लोके शुभं वा यदि वाऽशुभम् ।
 भवत्येव फलं स्वादु फलः सत्याग्रहः शुभः ॥६८७॥
 निर्भयत्वानुसारं च सत्याग्रहिणि नम्रता ।
 वर्धते न भवेद् दृप्त उद्दण्डश्च न येन सः ॥६८८॥
 सत्यस्याग्रहिणं नूनं दुर्विनीतत्वमपत्रपम् ।
 विषं यथा पयः कुम्भं सदोषं कुरुते तथा ॥६८९॥
 सत्याग्रहस्य सर्वस्मात् कठिनांशो निगद्यते ।
 विनयापरनामा स विद्यते नात्र संशयः ॥६९०॥
 सत्याग्रहः परा शक्तिः क्रोधं दुर्भाविनां विना ।
 परकष्टसहिष्णुत्वं परमावश्यक परम् ॥६९१॥
 कृत्वासंख्यानं प्रयोगान् ये द्वेऽस्त्रे लब्धे मयावरे ।
 सत्याग्रहस्तयोरेकोऽसहयोगस्तथापरः ॥६९२॥

विश्वासो मामकीनोऽस्ति दृढः काले न संसृतौ ।
सत्याग्रहो महाशक्तिर्निर्बलानां भविष्यति ॥६६३॥

स्वच्छता

महत्त्वपूर्णं सर्वेभ्यो विहाय परमेश्वरम् ।
वस्तुभ्यो विद्यते यत् तत् स्वच्छत्वमिति मे मतिः ॥६६४॥
उद्भवन्तु सदा शुद्धा विचारा एव मानसे ।
अशुद्धा ये न सामीप्यं तेऽधिगच्छन्तु तेऽशुभाः ॥६६५॥
स्वच्छं तथा पवित्रं च त्वं कुर्या भोजनं सदा ।
तदपि स्यान्मितं मित्र ! जीवनायैव केवलम् ॥६६६॥
केवलं नात्मनो देहं भोजनं सलिलं तथा ।
कुरु स्वच्छं समीपस्थं सकलं स्थानमेव च ॥६६७॥
स्वच्छतामवलोक्यैव मानसं संप्रसीदति ।
आत्मा प्रफुल्लितश्चैव विनायासं विजायते ॥६६८॥
यस्मिन् नरे न नेर्मल्यं विविधं संविराजते ।
तेन साकं नरः कोऽपि संगतिं न चिकीर्षति ॥६६९॥
स्वच्छतापूर्वकं कार्यं सम्पादयति यः स्वकम् ।
आकृष्टाः संविजायन्ते तं प्रति प्रायशो नराः ॥७००॥
संस्कृतस्य मनुष्यस्य रुचेः संपरिचायिका ।
स्वच्छता, शिक्षणं तस्याः प्राप्नुयुर्निखिला नराः ॥७०१॥
स्वच्छता विद्यते वस्तु जगतो महद्दभुतम् ।
संस्काराणां मनुष्येषु साऽधानं कुरुते तथा ॥७०२॥



‘चौहान थोक, हरदोई, उत्तर-प्रदेश’-निवासिना विद्याभास्कर-
श्रीशिवकुमारमिश्रसाहित्याचार्येण संस्कृत-हिन्दी-एम०ए०-
उपाधिधारिणा संकलिता सरसपद्यंरनूदिता च
गान्धिसूक्तिसप्तशती समाप्ता ।

पुस्तकप्राप्तिस्थानानि :

- (१) देववाणी-परिषद्, दिल्ली,
६, वाणी-बिहारः, नयी दिल्ली-११००५६
- (२) श्री शिवकुमार मिश्रः
शास्त्री, साहित्याचार्यः,
चौहानथोक, हरदोई-२४१००१ (उ०प्र)
- (३) श्री रामकुमार मिश्रः
अमर-संस्मृति-संस्थानम्
डब्ल्यू जेड-२१४-डी, बीरेन्द्ररगरम्,
नयी दिल्ली-११००५८
-

देववाणी-परिषदा प्रकाशिताः केचन ग्रन्थाः

१. भाति मीरीशसम् (डा० रमाकान्त शुक्लः)	रु० ६.००
२. सारस्वतसन्तुम्भः (डा० विन्ध्येश्वरीप्रसाद मिश्रः)	रु० २०.००
३. श्रीपादसप्ततिः (श्रीपादपराग-व्याख्या) (डा० स्वामिनाथन्)	रु० ४०.००
४. कूहा (काव्यम्) (डा० उमाकान्त शुक्लः)	रु० २०.००
५. सदाशयसमुच्चयः (पं० टी० वी० परमेश्वर अय्यरः)	रु० १५.००
६. आभाणकमञ्जरी (" ")	रु० १५.००
७. जय भारतभूमे ! (काव्यम्) (डा० रमाकान्त शुक्लः)	रु० ३०.००
८. अर्वाचीनसंस्कृतसाहित्यपरिचयः (प्रथम खण्ड) (")	रु० ३०.००
९. " " " (द्वितीय खण्डः) (")	रु० ४०.००
१०. राधाकृष्णरसायनम् (श्री ओट्टूर उणिण नम्बूदिरापादः)	रु० ४०.००
११. निकषा (उग्न्यानः) (डा० केशवचन्द्र दाशः)	रु० २०.००
१२. अभागभारतम् (काव्यम्) (श्रीसुन्दरराजः)	रु० २०.००
१३. भाति मे भारतम् (काव्यम्) (डा० रमाकान्त शुक्लः)	रु० ४०.००
१४. संस्कृत साहित्य में राष्ट्रिय भावना (डा० हृन्निारायण दीक्षित)	रु० १५०.००
१५. साधारणीकरण : प्राच्य एवं प्रतीच्य चिन्तन (डा० सुलेखचन्द्र शर्मा)	रु० ५०.००
१६. अभिज्ञापम् (नाटकम्) (डा० रमाकान्त शुक्लः)	रु० २०.००
१७. रससिद्धान्त और नाटक (डा० सुन्दरलाल कथूरिया)	रु० ६०.०
१८. साहित्यकौतुकम् (पं० टी० वी० परमेश्वर अय्यरः)	रु० ४०.००
१९. पूर्णकुम्भः (ललितनिबन्धसंग्रहः) (पं० विष्णुकान्त शुक्लः)	रु० २०.००
२०. स्मृतिसप्तशती (डा० शिवदत्तशर्मा चतुर्वेदी)	रु० ३०.००
२१. रसदर्शनम् (डा० रमेशचन्द्र शुक्लः)	रु० ५०.००
२२. श्रीवदरीशतरङ्गिणी (काव्यम्) (श्रीसुन्दरराजः)	रु० २०.००
२३. सुरश्मिकाशमीरम् (") (")	रु० २०.००
२४. पुरश्चरणकमलम् (नाटकम्) (डा० रमाकान्त शुक्लः)	रु० १०.००
२५. श्रीवदरीशसुप्रभातम् (डा० सी० आर० स्वामिनाथन्)	रु० १०.००
२६. पण्डितराजीयम् (नाटकम्) डा० रमाकान्त शुक्लः)	रु० २०००
२७. नियतिचक्रम् (ध्वनिनाटकम्) (" ")	रु० २०.००
२८. श्रीगुरुद्वयज्ञपादशतकम् (डा० रामकिशोर मिश्रः)	रु० १२.००
२९. लक्ष्मीशतकम्, (डा० वरदाचार्यकण्णन्)	रु० २०.००
३०. अध्यात्म (आमायण में अध्यात्म-चिन्तन (श्रीत्रिगुणानन्द शुक्ल)	रु० ४.०००

देववाणी-परिषद्, दिल्ली, ६ वाणी-विहारः, नयी दिल्ली-११००५६.

देववाणी-परिषदा प्रकाशिताः केचन ग्रन्थाः

१. भाति मोरीशसम् (डा० रमाकान्त शुक्लः)	रु० ६.००
२. सारस्वतसमुन्मेषः (डा० विन्ध्येश्वरीप्रसाद मिश्रः)	रु० २०.००
३. श्रीपादसप्ततिः (श्रीपादपराग-व्याख्या) (डा० स्वामिनाथन्)	रु० ४०.००
४. कूहा (काव्यम्) (डा० उमाकान्त शुक्लः)	रु० २०.००
५. सदाशयसमुच्चयः (पं० टी० वी० परमेश्वर अय्यरः)	रु० १५.००
६. आभाणकमञ्जरी (" ")	रु० १५.००
७. जय भारतभूमे ! (काव्यम्) (डा० रमाकान्त शुक्लः)	रु० ३०.००
८. अर्वाचीनसंस्कृतसाहित्यपरिचयः (प्रथम खण्ड) (")	रु० ३०.००
९. " " " (द्वितीय खण्डः) (")	रु० ४०.००
१०. राधाकृष्णरसायनम् (श्री ओट्टूर उणिण नम्बूदिरिपादः)	रु० ४०.००
११. निकषा (उपन्यासः) (डा० केशवचन्द्र दाशः)	रु० २०.००
१२. अभागभारतम् (काव्यम्) (श्रीसुन्दरराजः)	रु० २०.००
१३. भाति मे भारतम् (काव्यम्) (डा० रमाकान्त शुक्लः)	रु० ४०.००
१४. संस्कृत साहित्य में राष्ट्रिय भावना (डा० हरिनारायण दीक्षित)	रु० १५.००
१५. साधारणीकरण : प्राच्य एवं प्रतीच्य चिन्तन (डा० सुलेखचन्द्र शर्मा)	रु० ५०.००
१६. अभिशापम् (नाटकम्) (डा० रमाकान्त शुक्लः)	रु० २०.००
१७. रससिद्धान्त और नाटक (डा० सुन्दरलाल कथूरिया)	रु० ६०.००
१८. साहित्यकौतुकम् (पं० टी० वी० परमेश्वर अय्यरः)	रु० ४०.००
१९. पूर्णकुम्भः (ललितनिबन्धसंग्रहः) (पं० विष्णुकान्त शुक्लः)	रु० २०.००
२०. सकूतिसप्तशती (डा० शिवदत्तशर्मा चतुर्वेदी)	रु० ३०.००
२१. रसदर्शनम् (डा० रमेशचन्द्र शुक्लः)	रु० ५०.००
२२. श्रीवदरीशतरङ्गिणी (काव्यम्) (श्रीसुन्दरराजः)	रु० २०.००
२३. सुरश्मिकाश्मीरम् (") (")	रु० २०.००
२४. पुरश्चरणकमलम् (नाटकम्) (डा० रमाकान्त शुक्लः)	रु० १०.००
२५. श्रीवदरीशसुप्रभातम् (डा० सी० आर० स्वामिनाथन्)	रु० १०.००
२६. पण्डितराजीयम् (नाटकम्) (डा० रमाकान्त शुक्लः)	रु० २०.००
२७. नियतिचक्रम् (ध्वनिनाटकम्) (" ")	रु० २०.००
२८. श्रीगुरुध्वजसपादशतकम् (डा० रामकिशोर मिश्रः)	रु० १२.००
२९. लक्ष्मीशतकम्, (डा० वरदाचार्यकण्णन्)	रु० २०.००
३०. अध्यात्मरामायण में अध्यात्म-चिन्तन (श्रीत्रिगुणानन्द शुक्ल)	रु० ४.०००